

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 409-426.

Geliş Tarihi–Received Date: 13.05.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.07.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURİYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

HAMİDEH TAKİZADESİS*-TANJU ATEŞ**

ÖZET

Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İran coğrafyasında sırasıyla Afgan(1722-1736), Afşar (1736-1747), Zend (1750-1794) ve Kaçar(1795-1925)hanedanları tarafından egemenlik kurulmuştur. Hiç şüphesiz ki Safeviler'den sonra İran'da egemen olan en güçlü devlet Kaçar Hanedanı dönemi olmuştur. Nitekim İran'da egemenliğini sağlamlaştıran Kaçarların bir sonraki hedefi Orta Doğu bölgesi olmuştur. Kaçarlar'da Orta Doğu'da egemenlik sağlamak için selefleri olan Safeviler gibi Şiiliği bir güç olarak kullanmışlardır. Tabii ki Kaçarlar tarafından uygulamaya konulan Şiilik yoluyla bölge de egemenlik kurma düşüncesi bölgenin hâkimi olan ve Sünni İslâm âleminin ve Türk Dünyası'nın o önemdeki en büyük devleti olan Osmanlı Devleti ile Kaçarlar arasındaki çatışmayı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Kaçarlar, Osmanlı hâkimiyetindeki Irak, Basra Körfezi, Yemen, Suriye ve Lübnan'daki Caferi, İsmaili, Zeydi, Nusayri, Dürzi gibi Şii gruplara siyasi, askerî, ekonomik ve mezhepsel destekler vermiş ve bu Şii gruplarını Osmanlı Devleti aleyhinde kıskırtmıştır. Kaçarların bu politikası 1795 yılında kuruluşundan I. Dünya savaşına kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kaçar Hanedanı, Osmanlı Devleti, Şiilik ve Orta Doğu.

İRAN'S RELATION WITH THE SHIITES IN THE GULF REGION, IRAQ, SYRIA, LEBANON AND YEMEN DURING THE QAJAR PERIOD

ABSTRACT

After the demolition of the Safavid State, sovereignty was established in the Iranian geography by Afghans, Afsharids, Zends and Qajar srespectively. Undoubtedly, after the Safavids, the most powerful state that dominated theregion was Qajars. As a matter of fact, the next target of the Qajars, that strengthened their sovereignty in Iran, will be in the Middle East region. They willuse Shiism as a force, like the Safavids, who had their predecessors, in orderto gainsovereignty in the Middle East. Of course, the idea of establishing sovereignty in there gionvia Shiism, which was put intopracticeby Qajars, made the conflict between the Ottomans, who were therulers of the region and the biggest state of the Sunni Islamic world and the Turkish world at thatera, and Qajars. The Qajars provided political, economic and sectarian supportto the Shii tegroupssuch as Iraq, the Persian Gulf, Yemen, Syria and Lebanon in the Ottoman rule, İsmaili, Zeydi, Nuseyri and Durzi, and provoked these Shii tegroupsagainst the Ottoman State. This policy continued from theestablishment of the Qajar people in 1795 until the First World War.

Keywords: Qajar Dynasty, Ottoman State, Shiismand the Middle East.

GİRİŞ

Pers ve Sasanî dönemlerinden beri İran'da egemen olan devletlerin Basra Körfezi, Irak, Suriye, Yemen, Umman coğrafyalarında siyasi, askerî, ekonomik ve dinî politikaları mevcuttu. İran; Orta Doğu'da hâkim güç olmak için ilkçağlardan beri bu bölgelerde faal bir siyasi politika yürütmüştür. Bu günkü İran coğrafyası Hz. Ömer döneminde Kadisiye (636), Celula (637) ve Nihavend (642) savaşları ile İslâm hâkimiyetine geçmiştir. İran Coğrafyası, Miladi VII. asırdan XVI. asra kadar Sünni mezhebin hâkim olduğu bir bölgeydi. Bu asırlarda Emeviler, Abbasiler, Samaniler, Tahiriler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Timurlular, Akkoyunlular gibi

* Doktora Öğrencisi, Tahrân Üniversitesi, Tarih Bölümü, İran İslâm Tarihi, E-Posta: Hamideh Takizadesis4750@gmail.com.

**Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, E-Posta: tanjjuu_21@hotmail.com.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

Sünni devletler ve hanedanlar İran coğrafyasında hâkimiyet sürmüştür. Şii mezhebi ise bu Sünni devletler ve hanedanlar döneminde İran coğrafyasında zayıf ve pasif kalmıştır.¹

İran Coğrafyasında Şiiliğin kaderi 1501 yılında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla değişmeye başlamış. Şiilik bölgede güç kazanırken Sünnilik güç kaybetmeye başlamıştır. Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah I. İsmail (1501-1524) tarafından bölgede bulunan Sünniler zorla Şiileştirilmeye başlanmıştır. Başkent Tebriz Şiiliğin merkezi hâline gelmiştir. İran'da otoriteyi sağlayan Şah I. İsmail yönünü batıya çevirmiş ve Osmanlı Devleti'yle rekabete başlamıştır. Osmanlı-Safevi rekabeti pek çok alanda yaşanmış olmakla birlikte bunların en önemlilerinden biri de mezhepsel rekabet olmuştur. Safeviler, Osmanlı Devleti'ne karşı Orta Doğu coğrafyasında koyu bir Şiilik politikası yürütmüştür. Özellikle İran dışındaki Şiilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları yerler olan Irak, Basra Körfezi, Suriye, Lübnan ve Yemen'de Şah İsmail ve halefleri olan İran Şahları tarafından Şiiler Osmanlılar aleyhine kullanılmıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki Şii azınlık oluşumlar ve topluluklar üzerinde Safeviler tarafından sürekli hak iddia edilmiştir.²

Safevi Devleti'nin 1722 yılında Sünni Afgan hanedanlığı tarafından yıkılmasından sonra İran'da yeniden Sünnilik ön plana çıkmaya başlamış ve Şii ulema başkent İsfahan dâhil olmak üzere birçok şehirden kaçmak zorunda kalmıştır. Şehirlerde kalan Şii ulemalar ise takıyye³ yaparak hayatlarını devam ettirmiştir. İran'daki Sünni ulemaya destekler verilmiştir. Onların başkenti İsfahan'da ve diğer İran şehirlerinde Sünni mezhebi yapma faaliyetleri serbest bırakılmıştır. Bunlara engel olan Şii ulema ve halka ise müdahalelerde bulunmuştur. Afgan Hanedanı, Osmanlı Devleti ile siyasi, askerî, ekonomik ve mezhebî alanlarda iyi geçinmeye çalışmıştır.⁴

Afgan hanedanının İran'da zayıfladığı dönemde Safevi Şah'ı II. Tahmasp'ın ordu komutanı Nadir Mirza, İstanbul'daki Patrona Halil İsyanı'nı fırsat bilerek harekete geçti. Hemedan ve Tebriz dâhil Osmanlı hâkimiyetindeki İrak-ı Acem ve Azerbaycan'da tekrar Safevi hâkimiyetini sağladı. Bu seferden sonra Herat bölgesine sefer yaparak Herat'ı ele geçirdi. Bu arada Osmanlılar, Şark Seraskeri Ahmed Paşa komutasında karşı harekâta geçerek Safevi Şahı II. Tahmasp'ı yenilgiye uğratmıştır. Hemedan ve Kirmanşah şehirleri Osmanlı hâkimiyetine geçti. Osmanlı Serdarı Hekimoğlu Ali Paşa'nın Urumiye ve Tebriz'e girmesiyle Safevi Devleti zor durumda kalınca iki taraf arasında 1732 yılında Ahmed Paşa antlaşması imzalanmıştır. Kuzeyde Aras Irmağı iki ülke arasında sınır kabul edildi. Güneyde Kasr-ı Şirin antlaşmasındaki sınır değişmedi.⁵ Revan, Gence, Tiflis, Nahçıvan, Şirvan ve Dağıstan Osmanlı Devleti'ne, Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan ve Erdelan Kaçar Devleti'ne bırakıldı. Nadir Mirza, Ahmed Paşa antlaşmasının maddelerini tasvip etmedi. Bu süreçte II. Tahmasp'ı Safevi tahtından indirdi. Onun yerine birkaç aylık olan oğlu III. Abbas'ı Safevi tahtına geçirdi. Nadir Mirza, 1735 yılında Abdullah Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenerek Gence, Revan ve Tiflis'i zapt etti. Bu seferin dönüştürdüğü Mugan ovasında devlet adamları, ordu komutanları, ulema ve eşrafın katılımıyla bir kurultay toplayan Nadir Mirza, bu kurultayda kendisini İran şahı olarak kurultaya kabul ettirdi. Böylece 1736 yılında Nadir Şah unvanıyla Afşar tahtına geçti. Böylelikle Nadir Şah önderliğinde İran'da 1736 yılında başkent Meşhet olmak üzere Afşar Devleti (1736-1748) kuruldu.⁶

Nadir Şah, Afşar tahtına geçtikten sonra doğu ve batı da seferler gerçekleştirdi. Ancak ağırlıklı olarak doğu seferlerine girişti. Nadir Şah, 1739 yılında Babür Devleti'ni yenip Kandeher, Gazne, Kâbil, Celâlâbâd, Peşâver, Lahor ve Delhi şehirlerini ele geçirdi. 1743 yılında ordu ile Osmanlı Devleti üzerine sefere çıktı. Kerkük'ü işgal etti. Musul kuşatması ise başarısızlık ile sonuçlandı. Bağdat Valisi Ahmed Paşa ile vardığı mutabakat neticesinde bölgedeki mukaddes mekânları ziyaret etti. Ziyaretten sonra İran'daki iç karışıklıklar nedeniyle hızlıca İran'a döndü. Safevî Şahı I. Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne ilticasını bahane ederek 1744 yılında Doğu Anadolu üzerine sefere çıktı. Kars şehri kuşatıldı. Ancak sonuç alınmadı. 1745 Kağaverd mevkiinde Yeğen Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetlerini yenerek İsfahan'a döndü. 1746 tarihinde Osmanlı Devleti ile Kerden Antlaşması'nı imzaladı. 1747 yılında Nadir Şah, bir grup kumandanı tarafından Fethâbâd'da çadırında öldürüldü.⁷

¹Mehmet Bayraktar, *Üç Dinin Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul,2015, s.116-122; Selim Hilmi Özkan, *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul,2017, 119-125.

²Bernard Lewis-P.M. Holld-A.K.S. Lambton, *İslâm Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi Yayınları, 2.bsk., İstanbul,1997, s.251-264.

³Takıyyeالتقية kelime anlamı örten, koruyan ve gizleyen anlamındadır. Kişin canına ve malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamında bir terimdir. İslâm dininde Şii mezhebi azınlıkta kalmaktadır. Şiiler, İslâm dünyasında yaklaşık olarak %10 veya %12 civarında bir nüfusa sahiptirler. Sünni mezhebi ise %85 üzerinde bir oranı temsil etmektedir. Şiiler, İlk Dört halife ve Hz.Peygamber dönemindeki sahabeler konusunda ifrâd ile terfide kaçtıkları için Sünni mezhebin hâkim olduğu coğrafyalarda tarihin birçok döneminde takıyyeye başvurmuştur. Abbasilerden Safevilerin kuruluşuna kadar Şiiler ve Batinîler Sünni devlet ve hanedanların hâkimiyetinde sürekli takıyye yapmışlardır.(Mustafa Öz, *Takıyye*, DİA., İstanbul,2010, Cild.39, s.453-454.)

⁴Michael Axworthy, *İran(Zerdüşten Günümüze İran Tarihi)*,(çev.Özlem Gitmez.) Say Yayınları, İstanbul,2016, s.337-344.

⁵Abdolvahid Soofizadeh, *Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Önce Osmanlı İran İlişkileri*, Türk Tarihçiliğine Katkıları(Mustafa Kafalı Armağanı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,2013, s.138-141.

⁶Axworthy, *age*, s.355-361; Çoşkun Faik Kavala, *Modern İran Tarihi*, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul,2019, s.78-84.

⁷Alper Yıldırım, *Siyasi ve Mezhebî Açından Osmanlı İran İlişkileri*, Akademik Yayınları, İstanbul,2019, s.124-133.

Afşar Hanedanı'nın yıkılmasından sonra İran'da Zend Hanedanlığı egemenliği başlamıştır. Zend Hanedanı döneminde ise Irak, Basra Körfezi, Yemen, Suriye ve Lübnan'daki Şiiilerle tekrar bağlantılar kurulmuştur. Ancak Zendler bu durumdan istedikleri gibi faydalanamamıştır.⁸ Zend Hanedanlığı Osmanlı coğrafyasındaki Şii oluşumlar ile ilişkiler kursalar da İran'daki iç karışıklıklar, Safevi-Avşar-Kaçar hanedanlıkları iç çatışmalar ve buhranlar nedeniyle Osmanlı Devleti'yle iyi geçinme politikasını benimseyerek siyasi, askerî ve mezhebî gerginlik ortamından uzak durmuşlardır. Fars ve İsfahan'ı idaresi altında bulunduran Kerim Han Zend bütün rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra 1757 yılında Horasan dışında bütün İran'ı idaresi altına almayı başarmıştır. Kerim Han'ın hükümlerini II.Mustafa(1757-1774) ve I. Abdülhamid(1774-1789)'in sultanlıkları dönemine rastlamaktadır. Bu iki Osmanlı Sultanı döneminde Osmanlı ve Zend Hanedanı arasında herhangi ciddi bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Hatta I.Abdülhamid, Kerim Han'a gönderdiği bir mektupta tahta çıkışını tebrik etmiş ve iki devlet arasında 1747 yılında yapılan antlaşmanın hükümlerinin yürürlükte olduğunu hatırlatarak İran ile bir anlaşmazlığa sebep olacak işlerden kaçınılmasını ve sınır memurlarına da mevcut dostluğun zedelenmemesi için gerekli talimatın verildiğini bildirmiştir. Bu mektuptan da anlaşılacağı gibi Sultan I. Abdülhamid, Kerim Han'ın hükümdarlığını resmen tanımıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda Bağdat Vilayetine bağlı bazı topraklar ve Osmanlı Devleti sınırları içinde ölen İranlıların mallarının vasesi üzerinde belli anlaşmazlıklar iki devleti karşı karşıya getirmiştir.⁹ Osmanlı Devleti ve Zend Hanedanı arasındaki barış ortamı bozulmuştur. Kerim Han Zend, Sadık Han Zend komutasındaki bir orduyu 1776 yılında Basra'ya göndererek Basra bölgesini işgal etmesi Osmanlı-Zend çatışmalarını başlatmıştır. Kerim Han Zend, Osmanlı'ya karşı 1778 yılında Ruslarla bir siyasi ve askerî ittifak yaptı. Ancak 1779 yılında onun ölmesiyle beraber ittifak başlamadan bitmiş oldu.¹⁰

Zend Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra İran'da Kaçar Hanedanlığı¹¹ devri başladı. Kaçar Hanedanlığı döneminde İran'ın Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Şiiilerle ilişkileri tekrar arttı. Kaçar şahları, İngiliz ve Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı Devletine karşı siyasi, askerî, iktisadi ve dinî-mezhebî alanlarda cephe almaya başladı. Kaçar şahları Osmanlı hâkimiyetindeki Şiiileri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Kaçarların Şii mezhebî politikasına karşı tedbirler alarak Kaçarların Osmanlı hâkimiyetindeki Şiiilerle bağlantısını kesmeye çalışmıştır. İki devletin faaliyetleri Osmanlı ve Kaçar Devletleri arasında savaş ve karışıklık ortamının hâkim olmasına neden olmuştur. Kaçarların Osmanlı hâkimiyetindeki Irak'taki kutsal Şii merkezleri¹² olan Necef, Kerbela, Sâmerrâ, Kûfe, Kazimiye, Hille ve Basra merkezleri üzerinden Osmanlı hâkimiyetindeki Şiiileri kendi politikaları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.¹³

⁸M.R. Arunova-K.Z. Eşrefiyani, *Nadir Şah-ı Afşar*, (çev. Nergize Turaeva), Selenge Yayınları, İstanbul,2015, s.197-209.

⁹Yahya Kalantarî, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı İran Münasebetleri (1797-1834)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul,1976, s. 3-10..

¹⁰Ömer Faruk Teber, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklaşması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2014, s.158-163.

¹¹Kaçarlar; 1795-1925 yıllarında İran'da hâkimiyet kuran bir Türk Boyu ve Hanedanıdır. Kaçarların menşei ile ilgili farklı görüşler tarihçiler ve araştırmacılar tarafından ortaya atılmıştır. Kaçarlar; 1795-1925 yılları arasında İran'da hâkimiyet kuran bir Türk hanedanı ve boyudur. Kaçar Hanedanı; Türklerin İran'da kurdukları son büyük imparatorluktur. Kaçarlar boyu iki ana kol şeklinde yapılanmış bir boylar Konfederasyonu hanedanıdır. Bunlar: Aşağı Başlar(Dulu) ve Yukarı başlar(Koyunlu)dır. **Aşağı Başlar:** Kovanlu, Yarlu, İzzeddinlu, Şambayatlı, Karamürsellü, Ziyadlu, Daşlular, Yüneklü boylarından oluşmaktaydı. **Yukarı Başlar;** Dulu(Devanlu), Sapanlu, Kerlu, Kühnelü, Hazinedarlu, Keyahlu, Yadurlu boylarından oluşmaktaydı. Kaçar Hanedanının menşei hakkında farklı görüşler ve yaklaşımlar mevcuttur. Kaçarların menşei hakkında ilk görüş onların Moğol, Özbek, Yerli İran Boyu ve Kavmi, Türk-Moğol Karışımı bir boy, Türkistan'daki Türklerden birleşmiş bir Türk boyu, Türk-Tatar karışımı bir boy, Anadolu'daki göçmen bir Türk kavmi gibi birçok görüş ve tezler, tarihçiler, araştırmacılar ve mütefekkirler tarafından ortaya atılmıştır. Faruk Sümer rastyonalist bir bakış açısıyla Kaçar boyunun menşeiini açıklamaya çalışmıştır. Kaçar boyunun Orta Anadolu'dan İran coğrafyasına göç ettiğini belirtmiştir. Şah İsmail'in XVI. yüzyılın başında Safevi Devletini kurmasıyla Kızılbaş boylardan biri olan Kaçar boyunun Orta Anadolu'dan İran'ın Kuzey Batı yörelerine yerleştiğini belirtmiştir. Faruk Sümer; Kaçar Boyunun bir Kızılbaş Türkmen boyu ve yürük özellikteki kalabalık boy olduğunu vurgulamıştır. Safevi Devleti'nin kuruluş safhasında Kaçar Boyunun çok büyük görevler ifa ettiğini söylemektedir. Ahmed Cevdet Paşa ve Halil İnalıcık'ta bu görüşe katılıp Kaçarların Anadolu'dan İran'a göç eden bir göçebe bozkır Türk boyu olduğunu savunmuşlardır. İran'da Türkmen Bozoklar kolunun Bayat boyuna bağlı Kaçarlar tarafından kurulmuştur. Bozoklar kolunun Bayat kolu, Safevilerin ilk kuruluş yıllarında Orta Anadolu'dan göç ederek İran'a gelmiş ve Safevilerin hâkimiyetinde önemli görevler üstlenmiştir. Ülkemizde Şeyh Süleyman, Şemsettin Sami, Ahmet Cevdet Paşa, Faruk Sümer, Namık Kemal gibi Türk aydınları tarafından savunulan bir tezdır. Özellikle Şemsettin Sami, Kamusü'l Türki adlı eserinde bunu vurgulamıştır. Aynı şekilde Süleyman Buhari de Lüğat-ı Çağatay adlı eserinde bu tezi, farklı açılardan savunmuştur. Modern dönem tarihçileri ise Kaçar Boyu ve Hanedanı ile ilgili farklı görüşleri ortaya atmaktadır. Bu görüşler; Türk, Türkmen, Özbek, Kazak, Moğol, Tatar, İran menşeyili boylar olduklarıdır. Ancak Kaçarların menşei hakkındaki en kuvvetli ve çoğunluk görüş Kaçarların Türk ve Kızılbaş olduklarıdır. Bu bilgiyi bizzat Kaçar dönemindeki tarihçiler ve vakanüvistlerin eserlerinde bulmak mümkündür. Ayrıca Kaçar şehzadelerinin ve devlet adamlarının yazdıkları eserlerde, Kaçarlar döneminde İran'da görevlendirilen Fransız, İngiliz, Belçika, Hollanda ve Rus askerî ve sivil görevlilerin yazdıkları tarihi eserlerde ve hatıratlarda Kaçarların Türk oldukları vurgulanmıştır.(Faruk Sümer, *Kaçarlar*, DİA, Cild.24, Ankara-2001, s.51; Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul-2012, s.147-152., Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul,1971, s.360-377.)

¹²Irak'taki kutsal yerlerin adı Âtebat-ı Âliyat olarak kaynaklarda geçmektedir. Atebat-ı Aliyat Irak'taki Şii Kutsal merkezleridir. Farsça عتبات عالیات şeklinde yazılır. Yüksek Eşikler olarak ifade edilen bir kavramdır. Şii mukaddes şehirleri olan Necef, Kerbela, Kazimiye, Samerra şehirleridir. Bu şehirler Şiiiler için kutsal şehirlerdir. Mekke, Medine ve Kûdüs'ten sonra Şiiilerin Kutsal şehirler olarak add ettikleri şehirlerdir. Irak'taki Şii kutsal merkezlerin ilki Kufedir. Çünkü Hz. Ali(656-661) döneminde Kufe İslâm Devletinin merkez ve başkenti olmuştur. Hz. Ali bu şehirde şehit edilmiş ve metfun olmuştur. İkinci önemli şehir ise Kerbeladır. Kerbela'da Hz. Hüseyin şehit olmuştur. Daha sonra Samarra ve Kazimiye ve Basra şehirleri gelmektedir. Bu şehirler bu gün bile Orta Doğu tarihin siyasi, kültürel, dinî, mezhebî,

1. Kaçarların Irak Coğrafyasındaki Şiilerle İlişkileri

Irak coğrafyası Hz. Ömer döneminde 636 Kadisiye, 637 Celula ve 642 Nihavend savaşıyla Müslümanlar tarafından fethedildi. Hz. Ali döneminde Irak coğrafyasındaki Kufe şehri İslâm devletinin başkenti oldu. Irak coğrafyası Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemlerinde merkezî bir üst olmuştur. Şiilerin ilk imamları olan Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Cafer-ı Sadık, İmam Zeynelabidin, İmam Muhammed Kazım, İmam Asgeri gibi Şiilerin ilk imamlarının türbelerinin Irak'ta olması Irak'ı Şiiler için kutsal mekânlar kılmıştır. İmamların merkezî üstleri olması nedeniyle Şiiler Irak coğrafyasına kutsal bir önem atfetmişlerdir.¹⁴

Irak coğrafyası, Hz. Ali¹⁵'den sonra Emevi ve Abbasi halifelikleri döneminde Sünni mezhebin hâkim olduğu coğrafya olmuştur. Ancak Abbasi Halifeliği Miladi XI. asırda zayıflamıştır. Mısır Merkezli Şii Fatimi Halifeliği'nin Orta Doğu bölgesindeki etkinliğinin arttığı dönemde Irak, Şii Büveyhîlerin işgaline uğramıştır. Abbasi Halifesi Kâim-biemrillâh Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den yardım istemiştir. Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a yaptığı seferde Büveyhîoğullarını büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Büveyhî hükümdarı Arslan el-Besâsîrî'yi 1059 yılında Kûfe yakınlarında ikinci yenilgiye uğratıp esir alan Tuğrul Bey, bu devlete son vermiştir. Selçuklular ile birlikte Irak'ta tekrar sükûnet ortamı sağlanmıştır.¹⁶

Moğol ve İlhanlı Devletleri döneminde bölgede tekrar bir kaos ve çalkantı ortamı hâkim olmuştur. Irak'taki Şiiler, Moğol ve İlhanlı Devletleri ile iyi geçinme politikası izlemiştir. Irak'taki Sünni mezhebe mensup kesimler ile siyasi ve mezhebî güç ve nüfuz mücadelesine girmişlerdir. İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Irak bölgesi, Timurlu ve Akkoyunlu Sünni Devletlerin hâkimiyetine geçmiştir. Sünni devletlerin hâkimiyetinde Irak'taki kutsal Şii merkezlerin etki alanı daraldığı gibi zayıf merkezler olarak kalmıştır. Irak'taki Şiiler bu devletlerin hâkimiyetinde bazen isyan ederek ve bazen de kendi Şii kimliklerini gizleyerek ve bazen de Sünni mezhep mensupları ile iyi geçinerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum Safevilerin İran'a hâkim olmasına kadar devam etmiştir.¹⁷

Şah I. İsmail döneminde Safevi Devleti, Orta Doğudaki Şiilik politikalarını hızlandırdı. Safevi Devleti; Şah I. İsmail döneminde İran ve Irak coğrafyasını hâkimiyetine alınca Irak'taki Şii kutsal merkezleri olan Sâmerâ, Nefes, Kerbelâ, Kûfe, Kazımiyye, Hille, Basra Şiiler için önemli merkezler hâline geldi. Irak'taki Şii kutsal merkezleri Osmanlı ve Safeviler arasında büyük bir çatışma alanı oldu. Şah I. İsmail, Irak coğrafyasındaki Sünnileri kılıçtan geçirdi. Sünni İslâm dünyasının Hanefî İmamı İmam Ebu Hanife Hazretlerinin mezarını yıkıp kemiklerini yaktırmış. Ayrıca Irak'taki diğer Sünni âlim, imam ve şeyhlere ait olan türbeler ve mezarları da yıkılıp yıktırılmıştır.¹⁸

kaderinde önemli rolleri üstlenmiştir.(Muhammed Ca'ferİbn-i Muhammed Ali Hurmuci, *Hakayükü'l Ahbâr Nasırı*,(haz. Hüseyin Hodyucem), Neşr-ı Zevâr, Tahran,1344, s.206-2013.)

¹³Osman G. Üzgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2006, s.300-320; Lotfali Khoshbakht, *İranda Millî Kimli İnşası (Farslılık ve Şiiliğin İçselleşmesi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2010, s.111-117.

¹⁴Abdurrahman Ateş, *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta,2001, s.44-46.

¹⁵Sözlükte "götmek" anlamındaki zehâb kökünden hem masdar hem de "gidecek yer ve yol" mânâsında mekân ismi olan mezheb kelimesi, terim olarak "dinin aslı veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem" diye tanımlanabilir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dünyasının dördüncü halifesi olarak Medeni'de İslâm Devleti'nin başına geçmiştir. İlk üç halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve dördüncü halife Hz. Ali döneminde İslâm dünyasında mezheb diye bir kavram yoktu. Sünni ve Şiilik kavramları bu dönemde mevcut olmadığı gibi bir anlamda taşımıyordu. Hz. Ali de ilk üç halife döneminde kadî ve diğer memuriyetleri üstlenmiştir. Hatta Hz. Ömer, Ebubekir ve Hz. Osman ile çok iyi münasebetlere sahipti. Hz. Ali ilk üç halifeye de biat etmiştir. Hz. Osman'ın Medine'de Mısır'dan gelen bir heyet tarafından şehit edilmesi olayından sonra Hz. Ali, Medine'de sahabelerin çoğunluğunun biatıyla Medine İslâm Devleti'nin dördüncü halifesi olarak halife oldu. Hz. Ali'nin halife olmasıyla Ümeyye oğulları ve Haşim oğulları arasındaki İslâm öncesi çatışmalar ve anlaşmazlıklar tekrar gün yüzüne çıktı. Hz. Ali döneminde 657 Siffin savaşından sonra Müslümanlar Muaviye taraftarı, Hz. Ali taraftarı ve Hariciler olarak üçe ayrıldılar. Ancak bu dönemde bile Müslümanlar arasında mezhep ayrımı yoktu. Hz. Ali'nin Kûfe'de harici Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilmesinden sonra Dört Halife dönemi son bulmuştur. Emevîlerin son dönemleri ve Abbâsiler döneminde İslâm dünyasındaki mezhepler ortaya çıkmıştır. İslâm dünyasının Sünni mezhepleri Hanifi, Şafi, Maliki ve Hanbeli olarak dört kısma ayrılmaktadır. İslâm dünyasındaki Şii mezhepleri ise Abbâsiler döneminde ortaya çıkmıştır. Abbâsi halifeliği döneminde Hz. Hüseyin'in soyundan geldiklerini iddia eden bazı kişiler tarafından Zeydilik, İsmailik, Ca'ferilik gibi şii mezhepleri ortaya çıktı. Sünni İslâm mezhepleri İslâm coğrafyasında daha tutunmuştur. Çünkü Sünni İslâm mezhepleri, ilk dört halifeyi ve diğer bütün sahabeleri kabul etmektedir. Hoşgürümlü bir dini felsefeye sahiptir. Ancak Şii mezheplerinde ise ilk üç halife Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ile Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve diğer birçok halifeyi kabul etmemeye ve redd etmeye inancına sahiptir. Sadece Hz. Ali ve aile efradı ve birkaç sahabeye inanılmaktadır. Bu da Şii mezheplerinin ayrımcı, redd etme ve inkar etme felsefesine kaymasına neden olmuştur. (İlyas Üzümlü, *Mezhep*, DİA, Ankara,2004, Cild.29, s.526-532.)

¹⁶Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötügen Yayınları, İstanbul-2020, 23.bsk., s.135-143; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul,2020, 24.bsk, Cild.II., s.250-258.

¹⁷Ateş, *agt.* s.79-84; Muhsin Guderzî, *Tehvülât-ı Ferhenge-yi Câm'ie İnan, İntezârât-e Netâyech*,Tahran,1383,s.80-88; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul,2019, 2.bsk, s.15-133.

¹⁸Abdolvahid Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri(1795-1925)*,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2020, s123-135.

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 Çaldıran zaferiyle Doğu Anadolu bölgesinde ve 1515 yılında Turnadağ savaşı ile de Güney Doğu Anadolu bölgesinde tam hâkimiyet sağladı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise 1534 yılında Irak coğrafyasını hâkimiyetine aldı. Osmanlı hâkimiyetine geçen Şiiilere ait kutsal bölgeler Osmanlı hâkimiyetinde de önemli merkezler olmaya devam etmiştir. Şiiiler için kutsal sayılan yerlerin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmesi Safeviler ile Osmanlılar arasında var olan mücadelenin daha da artmasına neden olmuştur. Şah I. Tahmasp (1524-1576) ve Şah I. Abbas(1571-1629) dönemlerinde Safeviler, Osmanlılarla özellikle Irak'taki kutsal Şii merkezlerin egemenliği için tekrar siyasi, askerî ve mezhebî alanlarda mücadele başladı. Bu mücadelede Osmanlı Devleti üstünlük sağlamış ve Irak'ta Osmanlı üstünlüğü ve hâkimiyeti tekrar sağlanmıştır.¹⁹

Afganlar(1722-1736) döneminde ise İran'ın Irak siyasetinde bir yumuşama dönemi olmuştur. Afganlar Sünni bir hanedanlık olduğu için Irak'taki Kutsal Şii merkezleri ile ilgilenmemiştir. Sünni İslâm dünyasının lideri olan Osmanlı Devleti ile barış ve dostluk politikası çerçevesinde siyasi, askerî, ekonomik, ticari, dinî ve mezhepsel ilişkiler kurmuştur. Ancak İran'da Afgan Hanedanlığı'nın hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Nadir Şah döneminde Afşarlar Hindistan seferlerine ağırlık verdi. Batıda Osmanlı Devleti ile siyasi, askerî, dinî ve mezhebî zeminlerde iyi geçişme siyaseti ön plana çıktı. Afşarlar iç siyasette ise Safevi, Afgan, Zend ve Kaçar hanedanlarını bastırmak siyasetini benimsediler.²⁰

Nadir Şah, İslâm dünyasında Sünni ve Şii ittifakı politikasını yürütmüştür. Irak'taki Şii kutsal merkezleri olan Sâmerra, Necef, Kûfe, Kerbela, Kazımiyye, Basra, Hille kentleri tekrar önemli merkezler olmuştur. Afşarlı Nadir Şah Irak'taki Şii kutsal merkezlerde İranlı, Afganlı, Özbekli, Tacikli, Hindistanlı, Iraklı Şii-Sünni ulemayı buluşturup Sünni-Şii mezhepler arasında çatışma dönemine son vererek İttifak kurmak istemiştir. Nadir Şah, Afşar tahtına geçtikten sonra İslâm dünyasındaki çatışmaları ve ayrılıkları sonlandırmak için 1746 yılında Necef şehrinde İranlı, Afganistanlı, Orta Asyalı, Pakistanlı, Hindistanlı ve Iraklı Şii-Sünni ulema müzakere başlatmıştır. Müzakere sonucunda İranlıların Hz. Peygamber'in ashabına kötü atıfta bulunmaması, Osmanlıların da İran'daki Şii Ca'ferî inancını İslâm dairesinde görmeleri, Osmanlıların Ca'ferî mezhebini beşinci hak mezhep olarak kabul etmeleri, Mekke'de Ca'ferîler adına bir rükün açılması ve İranlı hacılar için emîr-i hac tayininin kabulü hususlarında anlaşma sağlanmıştır. 1746 tarihli anlaşma metninde İranlıların dört halifeyi hayır ve dua ile anacakları ibaresi de yer almıştır.²¹ Osmanlı Devleti, İranlı Hacılar için emîr-i hac tayinini kabul etti. Diğer maddeleri ise reddetti. Irak'taki Şii kutsal merkezlerde alınan bu kararları Osmanlı halifesi ve uleması reddetmiştir. Osmanlı Devleti, Nadir Şah'ın İslâm birliği ve ittifakı politikasını reddetmesinin sebebi kendisini Afşarlardan daha üstün görmesinden ve Şiiiliğe resmiyet kazandıracığı endişesinden idi. Afşarlar döneminde Irak coğrafyası Osmanlı hâkimiyetinde barış ve huzur dönemini yaşamıştır.²²

Zend Hanedanlığı döneminde İran'ın Irak'taki Şii kutsal merkezlerdeki siyasi ve mezhebî politikaları artmıştır. Kerim Han Zend Irak'taki Şii ulemayı desteklemiş ve Irak'taki Şii ulemalar üzerinden Şiiileri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak istemiştir. Basra şehri Osmanlı Devleti'nden alınarak işgal edilmiştir. Ancak başarılı olamamıştır. Ayrıca Kerim Han Zend Osmanlı Devleti'nden resmî izin alarak Irak'taki Şii kutsal mekânları ziyaret etmiştir. Zendler, Şii bir hanedan olmalarına rağmen İran coğrafyasında Afgan, Kaçar ve Zend Hanedanları ile mücadele halinde olması, Rus ve İngiliz tehditleri nedeniyle Irak coğrafyasındaki Atebât-ı Aliyât merkezleri ile ilgilenememiştir. Osmanlı Devleti ile düşmanca bir politika izlemiş. Ancak İran içindeki siyasi ve askerî çatışmanın olması ve Zend Hanedanı'nın zayıf olması nedeniyle Osmanlı Devleti ile savaşıma cüreti göstermemiştir.²³

Kaçar Beyi Ağa Muhammed Han; Afşar ve Zend Hanedanlarına son vererek İran'da 1795 yılında Kaçar Devleti'ni kurdu. İran'da Safeviler dönemindeki Şiiilik politikası²⁴ ile İran'da dinî ve mezhebî politikalar yürüttü.

¹⁹ Suraiya Faroqi-Kate Fleet, *Türkiye Tarihi(1453-1603)*,(çev. Bülent Üçpınar), Kitapevi Yayınları, İstanbul-2019, s.90-99; Yılmaz Karadeniz, *Kaçarlar Döneminde İran*, Selenge Yayınları, İstanbul,2015, s.45-48.

²⁰Mesut Ensari, *Nekş-e Ruhaniyet Der Tarih-e Muaser-e İran*, Entesârât-e Mualimin, Tahran,1360, s.130-134.

²¹Ebu'l-Berekat Abdullah b. Hüseyin el-Bağdadi es-Süveydi, "el-Hucecu'l Kafiyeli't-tifaki'l-Firaki'i-İslamiyye" (çev. Mustafa Çağrırcı) Nesil Aylık Fikir Dergisi, İstanbul-1979, S.10, s.33-48.Risaleye göre yetmiş kadar Şii uleması, yedi Afgan Sünni uleması ve yedi de Maverâünnehir ve Horasan Sünni Uleması ve Irak'taki yerel Sünni-Şii ulemaları olmak üzere dört grup vardı. Yapılan tartışmalar neticesinde, Şii ulema; İslâm Devletinin ilk üç halifesi, Hz.Aişe, Hz.Talha ve Hz. Zübeyr, ve diğer sahabeye sövmekten imtina, mut'a nikahından vazgeçmek ve itikatta Eş'ari usulünü benimsemeyi kabul ediyorlardı. Bu tartışma bir tutanak halinde tespit edilip imzalanmıştır. Tutanakta önce Nadir Şah'ın ifadeleri yer almaktadır. Devamında Şii ulema ve Sünni ulemanın yapması gerekenler risalede belirtilmiştir. (Ebu'l-Berekat Abdullah b. Hüseyin el-Bağdadi es-Süveydi, *agr*, s.33-44.)

²²Ensari, *age*, s.141-145; Hurmucî, *age*, s.206-2013; Hristo Stambolski, İmparatorluğun Zor Yılları Bir Osmanlı Hekimin Anılarıyla 1858-1878., (çev. Hüseyin Mevsim), Kitabevi Yayınları, İstanbul,2019, s.288-300.

²³ Ensari, *age*, s.157-162; Muhammed Cevad Kiyani Huzani, *Şii Ulemanın Safevilerin Yıkılışıyla Irak'a Göçü ve Kaçar Devletinin Kuruluşuyla Şii Ulemanın İran'a Dönüş Nedenlerinin İncelenmesi*, İsfahan Üniversitesi, Edebiyat ve İnsan Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Tezi, İsfahan,1389, s.46-50.

²⁴Safevi Devleti'nin Şiiilik Politikası ile Kaçar Devleti'nin Şiiilik politikaları farklıdır. Safeviler Şah I.İsmail döneminde Mürşid-i Kâmil sıfatıyla On İkinci İmam Mehdi'nin naibi olduklarını savunuyordu. Bu felsefeyle hareket ediyordu. Hatta Şah İsmail aile nesebinin yedinci İmam Musa el-Kazım'a dayandığını belirtiyordu. Şah, siyasi, dini ve askerî makamların en üstüydü. Mürşid-i Kâmil olan Şah hata yapmaz. Siyasi, askeri ve dini makamları mürşid-i kâmil olan şaha mutlak şekilde itaat etmesi gerekiyordu. Ancak Kaçarlar şahları mürşid-i kâmil

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

Taç giyme merasimine İranlı müçtehit ulemayı²⁵ çağırarak İran'ın en büyük müçtehit uleması Molla Muhammed Mazenderanî eliyle şahlık tacını giydi. Şah I. İsmail, Şah I. Tahmasp ve Şah I. Abbas'ın kılıçlarını kuşandı.²⁶ İran'da Şii müçtehit ulemalara Tahran, İsfahan, Şiraz, Tebriz, Hemedan, Meşhed, Kaşan gibi şehirlerde büyük medreseler ve mescitler yaptırdı. Şii ulemanın İran'da tekrar aşırı Şii politik bir söylemi ön plana çıkarmasına izin verdi. İran'da Şeyhül-İslâmlık makamına İranlı Şii müçtehit ulema Seyyid Muhammed Mücahit Tebatebayî atadı.²⁷

Kaçar Hanedanlığı döneminde Osmanlı Devleti'yle sınır çatışmaları ve Irak'taki kutsal yerlere hâkimiyet mücadelesi nedeniyle Osmanlı Devleti ve Kaçarlar karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Kaçarlar, XVII. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya ve İngiltere'nin kıskırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi, askerî ve mezhebî alanlarda da cephe almıştır. Şii mezhepli bir politika ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki Şii ulema ve nüfusu Osmanlı'ya karşı kıskırtarak Osmanlı'yı kendi hâkimiyetindeki Şiilerle uğraştırmak istemiştir. Irak'taki Âtebât-ı Âliyât'ı Şiilik politikasının merkezi yapmıştır. Bu politika ile Osmanlı Devleti'ni içten zayıflatmayı amaçlamıştır.²⁸

Ağa Muhammed Han, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki Kafkaslar için Osmanlı Devleti ile siyasi bir rekabete girdi. Osmanlı Devleti'ni güneyde Şiilerle meşgul edip Kafkaslardaki Osmanlı Devletinin hâkimiyetini zedelemek istiyordu. Irak'taki kutsal Şii merkezleri ile irtibatlar kuruldu. Bu merkezlerdeki Şii ulemaya yıllık erzak ve maaş yardımıyla bulundu. Irak'taki Şii müçtehit ulemayı İran'da Meşhet, İsfahan, Tahran, Tebriz, Kaşan, Şiraz, şehirlerindeki medrese ve mescitlerde ders vermeye davet etti. Kaçar şahının Şiilerin şehinşahı olduğunu, Osmanlı Devleti nasıl Sünnî mezhebin savunucusu ve kurucusuysa Kaçarların da Şiilerin kurucusu ve savunucusu olduğunu beyan etmiştir.²⁹

Feth Ali Şah(1797-1834) döneminde Kaçarlar, Osmanlı Devleti ile batı ve güney sınırlarında siyasi ve askerî çatışma hâlindeydi. Ayrıca sınırdaki konar-göçer aşiretler Osmanlı-Kaçar sınır anlaşmazlıklarına neden oluyordu. Bu askerî ve siyasi çatışmalar ile sınır anlaşmazlıkları, Kaçarların Irak'taki kutsal Şii merkezlerindeki siyasi ve mezhebî politikalarına hız vermesine neden oldu. Feth Ali Şah döneminde Kaçarların Irak'taki Şii ulema ve Şii halk ile ilişkiler kurması ve onları Osmanlı Devletine karşı kıskırtmak istemesi Osmanlı-Kaçar ilişkilerinin bozulmasına neden olacaktır. Feth Ali Şah, Irak'taki Şii ulemaya yıllık erzak ve maddi desteği artırdı. Ruslarla yapılan 1813 ve 1823 savaşlarında Irak'taki Kutsal Şii merkezlerine Şii müçtehitlik merkezleri yetkisi verdi. Ayrıca Ruslarla yapılan iki savaşta Irak'taki Şii müçtehit ulemalarından fetvalar alındı. Dönemin Irak'taki Şii müçtehitlik merkezlerindeki iki büyük Şii müçtehit ulema Tahran'a davet edilip ağırlandı. Şeyh Ahmed Bin Zeyneddin Ehsai ve Şeyh Kaşifül-Gıta Tahran'da Çirmen³⁰ sarayında Feth Ali Şah tarafından ağırlandırılarak Rusya'ya karşı savaşmak için bu iki müçtehit Şii ulemadan fetva alınmıştır.³¹

Feth Ali Şah ulemadan aldığı bu fetva ile Ruslara savaş açmıştır. Bu savaşı Kaçar Devleti kaybedip 1813 Gülistan Antlaşması ile sonuçlanmıştır. İranlılar adına antlaşmayı Abbas Mirza Kaçar'ın vekili Mirza Abdulhasan Han Şirazi imzalamıştır. Bu antlaşmayla tarihte ilk kez Kuzey Azerbaycan Rusya'ya bağlanmış oldu.³² Güney Azerbaycan ise Kaçar Devleti'ne bırakıldı. Talış, Şirvan, Bakü, Gence, Karabağ, Şeki hanlıkları Rusya'nın eline geçti. İran, Doğu Gürcistan'a Kazak, Şenseddil ve Dağıstan Hanlıklarına hak iddiasından vazgeçti. Revan ve Nahçıvan Hanlıkları İran hâkimiyetinde kalıyordu. Hazar Denizi'nde donanma

olduklarını iddia etmediler. Sadece Şii mezhebinin savunucusu ve koruyucusu olduklarını belirtiyorlardı.(Resul Ca'feriyan, Tarih-i Teşî'ye Der İran(Ez Ağaz Ta Telü' Safeviye), Neşr-ı Alem, Tahran,1393, s.811-917.)

²⁵Kaçarlar döneminde Irak'taki Atebât-ı Âliyât'taki dini merkezlerde dini eğitim alıp icâzet alan seçkin ulemalara Müçtehit Ulemalar denilir. Bu ulamalar, fetva verme yetkisine sahip, ictihat yapabilen Şii alimlerdir. Mirza-yı Şirazi, Hac Ağa Nurullah Necefi İshani, Hacı Mirza Nasrullah Müllükü'l-Mütekelim, Ağa Seyyid Muhammed Tabatabayî Selenci, Seyyid Abdullah Behbehani, Seyyid Cemaleddin Vaiz, Ayetullah Şeyh Fazlullah Nuri, Mirza Muhammed Hüseyin Naini, Şeyh Ahmed Müceddedü'l-İslâm Kirmani, Ahond Molla Muhammed Kazım Horasani, Ayetullah Abdullah Mazenderani, Ayetullah Seyyid Mehdi Müçtehit Kazvini, Mirza Hüseyin Halili Tahranî, Şeyh Muhammed Hüseyini Kazvini, Fetullah Gori İsfahani, Mirza Muhammed Taki Şirazi, Seyyid Ebul-Hasan İsfahani gibi Şii ulemalar Iraktaki kutsal Şii merkezlerine göç ederek ders almıştır.(Ensari, age, s.148-159)

²⁶Gülâm Rıza Verehrâm, *Nizâm-ı Siyasi ve Sazmânâ-yı İctimai-yı İran Der Asr-ı Kaçar*, Neşr-ı Muin, Tahran,1385, s.28-30.

²⁷Hamid Algar, *Din ve Dolet Der İran(Nekkşe Ulema Der Dovre Kaçar)*,(Mütercim. Ebu Kasım Serri), İntesârât-ı Tus, Tahran,1369, s.78-81.

²⁸Algar, age, s.82-85; Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*,(çev.F. Dilek Özdemir), İmge Yayınları,Ankara,2004, s.556-572.

²⁹Algar, age, s.87-90; Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk, *Nasihü'l-Tevârih(Tarih-i Kajariyye)*, (hz.Cemşid Kiyamfer), Neşr-ı Esâtir, Tahran-1377, C.II, s.178-185.

³⁰Çirmen Sarayı(کاخ چیرمن) Kaçar Hanedanı'nın ikinci Şah'ı olan Feth Ali Şah döneminde Tahran'da yapılmıştır. Feth Ali Şah'ın ikinci saltanatı yılında Çirmen sarayının yapımına başlanmıştır. Hicri-1213(Miladi1798) yılında bugünkü Tahran'ın Abbas Abâd caddesinde Refiî tepesinde Çirmen adında güzel ve görkemli bir saray inşâ etti. Bu saray daha sonraki yıllarda Kasr-ı Kaçar(قصر کاجار) adıyla anılmaya başlandı. Nasreddin Şah dönemine kadar Çirmen sarayı görkemini korumuştur. Ancak Nasreddin Şah ile birlikte bu saray Kaçar Hanedanı'nda önemini kaybederek kullanılmamaya başlandı. Askeri ordugâh olarak Kazak ordusunun hizmetine verildi. Çirmen sarayı, Pehlevi Hanedanı dönemine kadar geldi. Rıza Şah Pehlevi'nin saltanatı yıllarında tahrip edildi. Bu sarayın yerine Zindan-ı Kasr(زندان کسر) yapıldı. Bugün Çirmen sarayından sadece eski bir bina kalıntısı ve bir kubbe geri kalmıştır.(Muhammed Cevâd Muradî Niyâ, Hikâyet-ı Kasr az Kaçar Ta Pehlevî, Neşr-ı Negâh, Tahran,1398, s.17-55, 61-80, 179-193.)

³¹Ann K.S. Lombton, *Dolet ve Hükümet Der Dovr-e Miyan-e İslâm*, (Mütercim. Ali Merşedizad), İntesârât-e Tabyan, Tahran,1379, s.177-181.

³²Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi(1779-1813.)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2020, s.137-145.

bulundurma hakkı Rusya'ya ait olacaktı. Rus tacirler dâhili gümrük vergisinden muaf olarak ticaret yapabilecektir. Mevcut bölünme Türkmençay Antlaşması'yla pekiştirilecektir. Bu bölünme ve işgal günümüze kadar devam etmiştir.³³

Kaçar Devleti, Ruslarla yapılan birinci savaşı(1804-1813) kaybedince Osmanlı Devleti'nin Rusya tarafını tuttuğunu ve Rusya ile iş birliği yaptığını bahane ederek doğu ve güneyden Osmanlı topraklarına saldırdı. Basra, Necef, Küfe, Kerbelâ, Kazımiyye, Bitlis ve Doğu Beyazıt, gibi şehirleri ele geçirdi. Bağdat ve Şehr-i Zûr şehirleri ise kuşatıldı. Ancak Osmanlı Devleti tarafından Osmanlı-Kaçar Devletlerinin savaşının Rus ve İngilizlerin işine yarayacağını belirtmesi ve İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlı ve Kaçarlar arasında 1823 yılında I. Erzurum Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada Safeviler, ele geçirdiği toprakları Osmanlı Devleti'ne vererek sınırlarına geri çekilmeyi kabul etti. 1746 yılında imzalanan Karden Antlaşması ve 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile belirlenen sınırlar tekrar yürürlüğe girdi. İki taraf bir birbirinin toprağına saldırmayacaktır. Osmanlı Devleti ve Kaçar Devleti sınırlarda karışıklık çıkarmayacaktır. İranlı Şii hacıların Mekke ve Medine'ye gidiş ve gelişlerinde Osmanlı Devleti tarafından güvenliği sağlamak, Şii kutsal şehirlere İranlı Şiiilerin ziyaretine izin verilmesi, Kaçarların işgal ettikleri Osmanlı topraklarını boşaltması, Kutsal Şii merkezlerine Kaçar şahlarının ve şehzadelerinin ziyaretine izin verilmesi, gibi maddeler yer almıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı-Safevi Savaşları sona erdi ve bir daha iki devlet arasında savaş olmadı.³⁴

1826 yılında Gülistan Antlaşması'ndan 13 yıl sonra Feth Ali Şah, İngiliz ajanlarının tavsiyesi üzerine ve önceki savaşın sonucundan duyulan memnuniyetsizlik yüzünden, kaybolan toprakları ele geçirmeye karar verdi. Veliâht Abbas Mirza Komutasında 16 Temmuz 1826'da 35 bin kişilik bir orduyla Talış Hanlığı ve Karabağ Hanlığı'na hücum etti. Ruslarla yapılan ikinci Savaşın ilk yılında Kaçar Devleti başarılı oldu. Lenkoran, Kuba ve Bakü başta olmak üzere 1804-1813 savaşında kaybettiği toprakların çoğunu geri almayı başardı. Ancak kış mevsimi sonrası, Mayıs 1827'de, Kafkas Valisi Ivan Paskevich Echmiadzin, Nahcivan, Abbasabâd ve Erivan'ı istila etti. 14 gün sonra General Eristov, Tebriz'e girdi. İkinci Rus-Kaçar savaşı Kaçarlar için felaket bir yenilgi ile sonuçlandı. Türkmençay Antlaşması, 21 Şubat 1828'de Hacı Mirza Abol Hasan Khan ve General İvan Paskevich tarafından imzalandı. Bu antlaşma ile Erivan Hanlığı Nahçıvan Hanlığı, Talış Hanlığı, Ordubad ve Mugan ovası Rusya İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Bu antlaşma ile İran, tüm Transkafkasya ve Dağıstan'ı kapsayan bölgelerini komşusu Rusya'ya kaybetti. Ayrıca, Kaçarlar Rusya'ya savaş tazminatı olarak 10 milyon altın ödemeyi taahhüt etti ve bunun karşılığında Rusya, Feth Ali Şah'ın ölümünün ardından Kaçar tahtına Abbas Mirza'yı veliaht olarak kabul etti. 1838 yılında Türkmençay Antlaşması'nda Rus ve Kaçar Devletleri antlaşma imzaladıktan sonra Kaçarlar tekrar Ruslarla savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin Rusya taraftarı bir politika izlediğini bahane ederek Osmanlı Devletine savaş açtı. Osmanlı Devleti, Osmanlı-Kaçar arasında yapılacak bir savaşın Rus ve İngilizlerin işine yarayacağını belirtti. İngiliz ve Rus heyetlerinin de araya girmesiyle Osmanlı ve Kaçarlar arasında 1848 yılında II. Erzurum Antlaşması imzalandı. Birinci Erzurum antlaşmasındaki maddeler olduğu gibi II. Erzurum Antlaşması'nda kabul edilip antlaşma imzalandı.³⁵

Feth Ali Şah'ın hükümdarlığı döneminde Vehhabîler 1801 yılında Irak'taki Basra, Hille, Necef, Kerbelâ, Küfe, Sâmerrâ şehirlerine saldırdı. Şii imamların türbeleri ve Şiiilere ait mescit, medrese ve evleri yağmalamışlardır. Feth Ali Şah, bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti Sultanı II. Mahmut'a telgraf çekerek Osmanlı Devleti'nden Vehhabîlerin bu saldırılarını durdurmasını istemiştir. Şayet Osmanlı Devleti bu saldırıyı durdurmaz ise kendisinin müdahale edeceğini söylemiştir. Horasan seferinden dönen Feth Ali Şah, orduyu hazırlayıp Irak'taki Şii kutsal merkezleri korumak için sefer düzenlemek istedi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Irak'ta Kaçar ve Vehhabîlere karşı tedbirler alması ve Rus tehlikesinin iyice hissedilmesi üzerine Feth Ali Şah'ı böyle bir seferden vaz geçirmiştir.³⁶

Feth Ali Şah döneminde ayrıca İsfahan, Tebriz, Tahran, Meşhed, Şiraz ve Kaşan şehirlerinde medreselerin ve mescitlerin yapımına devam edildiği gibi Irak'taki Kutsal Şii merkezlerinde de Şii medreseler, mescitler, hüseyniyeler kuruldu. Feth Ali Şah, İran'da kurduğu mescit ve medreselere Irak'taki Âtebât-ı Aliyât merkezlerinden dinî ve mezhebî eğitim alan Şii müçtehit ulemaları yerleştirdi. Bu ulemaların dini ve mezhebî propagandasından faydalanmak istemiştir.³⁷

Muhammed Şah tasavvufa bağlı bir şahtı. İran ve Irak'taki Şii ulemalar ile çok iyi ilişkiler kurmuştu. Muhammed Şah, hocası Hac Mirza Ağası'yi Sadr makamına atadı. Bu yolla Şii ulemanın desteğini almak istedi. Onun döneminde Osmanlı-Kaçar siyasi-askerî rekabeti ve sınır anlaşmazlıkları tekrar başlayınca Kaçar Devleti,

³³Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu(Sultan ve Siyaset)*, Kronik Yayınları, İstanbul,2018, C.II, s.214-219; Türker, *age*, s.145-149.

³⁴Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanlığı(1795-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul,2014, s.101-107; Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi", <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharaştırmaları/issue/47748/603128>.

³⁵Karadeniz, *Sömürgecilik Mücadelesi*, s.108-114; J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Haz. Şebnem Gözsüz), Kum Saati Yayınları, İstanbul,2013, Cild.III, s.80-94.

³⁶Lampton, *age*, s.190-194; Daryuş Şehbazî, *Tarih-i Kuşşûn-ı Kaçariye*, Entesârât-ı Mahris, Tahran-1397, s.167-173.

³⁷Lampton, *age*, s.199-104; İlber Ortaylı, *Osmanlı Milleter ve Diplomasi(Seçme Eserler III.)*, Kültür Yayınları, İstanbul,2014, s.210-216.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

Irak'taki kutsal Şii merkezlerindeki propagandalarıyla siyasi ve mezhebî faaliyetlerine devam etti. Necef, Kerbelâ, Kûfe, Sâmerâ, Kazımiye, Hille ve Basra kentleri üzerinden Osmanlı Devleti'ni karıştırmak istedi. Ulemaya nakdi ve aynı yardımlar yapıldı. Tahran'daki Çirmen sarayında ulemalar ile görüşüp ulemanın isteklerini dinledi. Muhammed Şah, Afganları Herat ve Horasan'dan çıkarmak için 1837 yılında Herat seferine çıktı. Herat kuşatıldıysa da İngiliz ve Rusların Afganlara yardımıyla Muhammed Şah ve Kaçar ordusu bozguna uğradı. Rusların ve İngilizlerin siyasi ve askeri baskıları, İran'daki şehzade isyanları ve taht mücadeleleri İran'ı Osmanlı Devleti karşısında zayıf duruma düşürmüştü. Muhammed Şah döneminde bu nedenlerden dolayı Kaçarlar Osmanlı Devleti ile bir savaşı göze alamadı.³⁸

Nasıreddin Şah döneminde Kotur ve Muhammere bölgelerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle Osmanlı-Kaçar Devletleri arasında siyasi-askerî çatışma ortamı mevcuttu. İngiliz ve Rusların da kışkırtmasıyla Osmanlı-Kaçar ilişkileri tekrar bozuldu.³⁹ Nasıreddin Şah, siyasi ve askerî zeminlerde Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek için Irak'taki kutsal Şii merkezleri üzerinden Osmanlı Devleti'ni uğraştırmak istedi. Bu merkezlerdeki Şii müçtehit ulemaya erzak, nakdi yardımlar ve silahlar verildi. Ancak Sultan Abdülaziz, Nasıreddin Şah'ın Irak'taki siyasi ve mezhebî politikasından haberdar olmuş ve Irak'taki kutsal Şii merkezlerinde siyasi, askerî ve mezhebî alanları kapsayan tedbirler almıştı. Basra, Bağdat, Kerkük ve Musul valiliklerine telgraflar çekilerek Irak'taki Şii ulemalara dikkat edilmesi, Nasıreddin Şahın Irak'taki Şii ulemalar ile ilişkilerin takip edilmesini ve bunların Divan-ı Ali'ye rapor edilmesini istemiştir. Sultan Abdülaziz, ayrıca bölgede Sünni-Şii çatışmasından uzak durulmasını ve hoşgörülü bir dinî-mezhebî anlayış ile bütün Müslümanların dinî ibadetlerini yerine getirmede serbest olduğunu buradaki valiliklere bildirmiştir. Valilerin, Osmanlı-İran sınır çatışlarından da kaçınması istemiştir.⁴⁰

Nasıreddin Şah ulemayı yanına çekebilmek ve kendine bağlayabilmek için üç kızını İran'daki Şii müçtehit ulema ile evlendirerek İran ve Irak'taki Şiilerle ilişkiler kurmak istedi. 1868 yılında Irak'taki Şii kutsal mekânları ziyaret etti. Bu ziyareti sırasında Necef, Kerbelâ, Kûfe, Kazımiye ve Sâmerâ şehirlerine uğradı. Bu Şii kutsal şehirlerindeki Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Cafer-ı Sadık, İmam Muhammed Kazım, İmam Muhammed Asgeri, İmam Abbas türbelerini onarmıştır. Bu şehirlerdeki Şii ulema ve halka ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Irak'taki Sünni halkın tepkisini çekmemek için Bağdat, Basra, Sâmerâ ve Şehr-i Zûr(Kerkük) şehirlerindeki Sünni halka da yardım ve ihsanlarda bulunmuştur.⁴¹

1880 yılında Rus ve İngilizlerin kışkırtmasıyla Nasıreddin Şah, Osmanlı Devleti ile savaş durumuna geldi. Kaçarlar, Osmanlı-İran sınırındaki yerel Şii ve Sünni halkı Osmanlı'ya karşı kışkırttı. Kaçar kuvvetleri 1890 yılında Irak'taki olayların büyümesinden faydalanarak Osmanlı Devleti'nin sınırlarına tecavüz etti. Irak'taki Şii halkı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etti. Osmanlı Devleti Şehr-i Zûr, Bağdat, Basra valiliklerine telgraflar çekerek Kaçarların Irak'taki siyasi ve mezhebî politikalarına karşı hazır olması ve bu politikalara karşı tedbirlerin alınmasını istedi.⁴²

Sultan II. Abdülhamit döneminde Irak'taki Şii kutsal merkezlerde İslâm birliği ve ittifakı için önemli gelişmeler yaşandı. Sultan II. Abdülhamit'in İslâm birliği ve ittifakı politikasında Irak'taki Şii kutsal merkezler önemli görevler üstlenmişti. Şeyh Taha Efendi, Şeyh Said Efendi, Alusizade Şakir Efendi, Cemaladdin Afkanî, Mirza Hüseyin Şirâzî, Ahund Horasanî, gibi Türk-Fars-Arap ırklarına mensup Sünni ve Şii ulemaları yerleştirerek Irak'taki bu Şii kutsal merkezler üzerinden bütün Şiileri İslâm birliği ve ittifakı doğrultusunda yönlendirmek istiyordu. Mirza Hüseyin Şirâzî, Ahund Horasanî, Cemaeddin Afkanî gibi İranlı ve Fars ulema Osmanlı padişahı II. Abdülhamit'in siyasi ve mezhebî politikasını destekledi. İran Şahı Muzafereddin Şah, İngilizlerin kışkırtmasıyla Irak'taki Kutsal Şii merkezlerinde siyasi, dinî ve mezhebî politikalarla Sultan II. Abdülhamit'in İslâm birliği politikasını önlemek istedi. Irak'taki Şii ulema ve kesimler üzerinde Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamak istemiştir.⁴³

1899 yılında Kaçar Devleti kendisine bağlı Sünni aşiretlere ve Irak'taki Şii halka silahlar dağıttı. Osmanlı'nın Bağdat ve Şehr-i Zûr valilikleri durumu İstanbul'a telgraf çekerek haber verdi. Osmanlı Devleti, Kaçarlara karşı tekrar tedbirler aldı. Bu tedbirler siyasi, askerî ve mezhebî tedbirlerdi. Irak coğrafyasında ehl-i sünnet merkezli dinî ve mezhebî politikalara ağırlık verdi. Irak'taki Şii kutsal merkezlerdeki Osmanlı ordusundaki Şiilemiş askerler ordudan atıldı. 1892 yılının sonlarında Irak'taki Sünni politika sonucunda Şeyhan ve Sincan arasındaki coğrafyada 100 üzerinde köy Sünni mezhebini kabul etmiştir. Osmanlı Devleti; bu köylerde camii ve mescit yapmış, Padişah II. Abdülhamit ve Bab-ı Ali tarafından dinî eserler ve kitapların masrafları

³⁸Behmen Ensari, *İnkılab-ı Meşrute Ez Ağaz Ta Encam*, İntesarat-e Noşehr Semir, Tahran,1368, s.97-100

³⁹Ensari, *age*, s.101-105; Piter Averi, *Tarih-i Muassır-ı İran(Ez Te'sis ta İnkıraz-ı Sülale Kaçariyye)*(çev. Muhammed Refii Mehr Abadî), Neşr-ı Atfî, Tahran,1373, s.157-163.

⁴⁰Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2013, s.184-195.

⁴¹Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri, Sünni-Şii İttifakı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul,2014, s.150-154.

⁴²Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*, Kriter Yayınları, İstanbul,2019, s.197-208; Hakyemez, *age*, s.160-165.

⁴³Hakyemez, *age*, s.167-171; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade-i Hariciye*, no: 3182.

karşılalmıştır. Bu köylerdeki camii ve mescitlere Sünni imamlar atanmıştır. Musul valisi bu köylerin dinî ihtiyacını karşılamak ile görevlendirilmiştir.⁴⁴

1890 yılında Aşure günü merasiminde Kaçar Devleti'nin kışkırtmasıyla Necef, Kûfe, Basra, Sâmerrâ, Kazımiye ve Hille şehirlerinde Osmanlı Devleti'ne karşı Şii gösteriler başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Basra ve Bağdat valilikleri isyancılar üzerine asker gönderdi. Çıkan arbede sırasında askerlerden ve isyancılardan bazıları yaralanmıştır. Ayrıca 1890 yılında Osmanlı başkentinde Üsküdar'da aşure günü merasimleri olmuş. 2000 kişilik bir Şii İstanbul Üsküdar'da aşure kutlamaları yapmıştır.⁴⁵

Irak'taki Aşure kutlamaları 1891 yılında büyüdü. Osmanlı Devleti Irak'taki Şii kutsal kentlerde Aşure günü kutlamalarını yasaklamasına rağmen Irak'taki Şii ulemalar ve halk İngiliz ve Kaçarların kışkırtmasıyla izinsiz Aşure günü kutlamaları yaptı. Kerbela, Kûfe, Samerra, Kazımiyye, Basra ve Hille şehirlerindeki kutlamalar isyana dönüştü. Osmanlı askeri ve zabıtalara saldırdılar. Çıkan olaylarda asker, zabıta ve Şiilerden ölenler oldu. Osmanlı Devleti İngiliz ve Kaçarların olaylara dâhil olduğunu biliyordu. 6.000 bin kişilik bir askeri kuvvet ile isyan bastırılarak Irak'taki Şii kutsal merkezlerde sükûnet sağlandı.⁴⁶

1894 yılında Kaçar ve İngilizlerin kışkırtmasıyla Bağdat, Kerbelâ, Kûfe, Basra, Hille ve Sâmerrâ şehirlerinde tekrar Şii isyanlar ortaya çıktı. Ancak Osmanlı Devleti ve Irak'taki Sünni halkın ferasetli olaylara yaklaşmaları sonucunda isyanlar bastırılmıştır. 1897 yılında Irak'taki Şii kutsal mekânlarında tekrar Şii isyanları çıktı. Muzafereddin Şah, İngilizlerin politikası doğrultusunda Irak'taki Şii ulemayı ve halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmada desteklemiştir. Sultan II. Abdülhamit, Bağdat, Basra ve Şehr-i Zûr valiliklerine gönderdiği telgrafta İngiliz ve Kaçarların siyasi, dinî ve mezhebî politikalarına karşı tedbirlerin alınması, Sünni-Şii değerlerine saygı gösterilmesi, Şii ve Sünni ulemaların olayları yatıştırıcı fetvalar ve hutbeler vermesini, adı geçen valiliklerin askeri olarak tedbirler almasını emretmiştir.⁴⁷

1903 yılında Basra Valisi Mustafa Nuri Paşa Bab-ı Ali'ye telgraf çekerek Kaçar ve İngilizlerin kışkırtmasıyla Şiilerin galeyana geldiğini, Basra vilayetinde işlerin karışık olduğunu belirtmiştir. 1904 yılında Basra'nın Aşar Suru bölgesinde Şiilerin isyanı görüldü. Şiiler, Sünnilere ait cami ve mescitleri ele geçirdi. Erkek, kadın, yaşlı, çocuk Şiilerin camilerden çıkmadığını belirtiyordu. Osmanlı Devleti'nin Basra Valisi Şiileri camiden çıkartmak için asker ve zabıta ile isyancıların üzerine gitti. Ordu ve isyancılar arasında çıkan olaylarda ölen ve yaralananlar olmuştur.⁴⁸ İngilizlerin Kaçarlar ve Irak'taki Şiiler üzerindeki siyasi, dinî ve mezhebî politikaları I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngilizler güneydeki Basra vilayetinden başlayarak Irak'ı işgal etmiştir.⁴⁹

2. Kaçarların Basra Körfezindeki Şiilerle İlişkileri

Osmanlı Devleti; 1514 Çaldıran zaferinden sonra Irak coğrafyasını hâkimiyetine almıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1534 yılında Irak coğrafyasında tam hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, 1546 yılında Basra vilayetini, 1555 yılında ise Lahsa vilayetini kurarak Basra Körfezi'nin tamamında hâkimiyet kurmuştur. Osmanlı Devleti ve Safevilerin Basra Körfezi'ndeki hâkimiyet mücadeleleri Şah I.Abbas döneminde had safhasına ulaşmıştır. Şah I.Abbas, Bahreyn ve Basra Körfezi'nde adalardaki Şii nüfustan faydalanarak Basra Körfezindeki adaları ele geçirmiştir. Şah I. Abbas'tan sonra Safevilerin zayıflaması ve yıkılması Osmanlı Devletinin Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁰

Afgan, Afşar ve Zend Hanedanlıkları döneminde İran iç karışıklıklar ve iç buhranlar, hanedan kavgaları ile çalkalanıyordu. Osmanlı Devleti, Afgan, Afşar ve Zend hanedanlıkları döneminde Basra Körfezi'ne hâkimdi. Zend Hanedanlığı döneminde İran'ın Basra Körfezi'ndeki Şiilik politikası kendini göstermeye başlamıştı. Kaçar Hanedanı döneminde de Osmanlı ve İran'ın Basra Körfezi'ndeki siyasi, askerî, ekonomik, dinî ve mezhebî mücadeleleri artarak devam etmiştir.⁵¹

Ağa Muhammed Han döneminde Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki ilerleyişi Kaçar Devleti'ni endişelendirmiştir. Vehhabîlerin Ahsa, Lahsa, Katif, Bahreyn, Katar ve Kuveyt bölgelerindeki Şiilere zarar vermesi ve bu Şiilerin Kaçar Devleti'ne başvurması ile Kaçarların Basra Körfezindeki siyasi, askerî, ekonomik

⁴⁴Erdoğan Yeğen, *Sultan Abdülhamit*, Sentez Yayınları, Bursa,2014, s.411-417.

⁴⁵Joan Haslıp, *Tanrının Gölgesi II. Abdülhamit*, (çev. Mert Çelik), Profil Yayınları, İstanbul,2008, s.341-346.

⁴⁶Haslıp, *age*, s.350-354; Jamshid Hatem, *XIX. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişkileri Bağlamında II. Abdülhamid –Nasir Al-Din ve Muzafer Al-Din Şah Fotoğraf Albümleri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara,2020, s.154-159.

⁴⁷Edward j. Erickson, *I. Dünya Davasında Osmanlı Ordusu. (Çanakale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi)*, Kültür Yayınları, İstanbul,2009, s.21-26; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, no: 514/95.

⁴⁸Abdulkadir Gerçeksever, *Kayıp Kimlik Basra Körfezi*, IQ Kültür Yayınları, İstanbul,2005, s.73-77.

⁴⁹Gerçeksever, *age*, s.107-111; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Hariciye*, no: 193/10909.

⁵⁰Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı(1300-1600)*, Kronik Yayınları, İstanbul,2019, s.300-323., İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları,(4.bsk.), İstanbul,2013, s.268-273; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (çev.Server Tanilli) Akım Yayınları, İstanbul,2007, 8.bsk, s.177-181.

⁵¹Bostan, *age*, s.280-285; "Bağdad Defterdarı Rifat Efendi Layihası," Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Tasnifi, Meclis-i Mahsus, no: 5537.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, IRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

ve mezhebî politikalarının başlamasına zemin hazırlamıştı. Ağa Muhammed Han, Basra Körfezi'ndeki toprakların Osmanlı toprakları olduğunu bilmesine rağmen bu bölgedeki Şii nüfuzu Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç olarak kullanmak istemiştir. Osmanlı Devleti ile siyasi, askerî ve mezhebî bir çatışmaya girmek istemeyen Ağa Muhammed Han sadece bu bölgelerdeki Şiilere maddi ve silah yardımıyla bulunmuştur. Ahvaz Şii ulemasını Basra bölgesindeki Şiilerin durumuyla ilgilenmesi ve haberdar olmasıyla görevlendirmiştir. Ayrıca Osmanlı Bağdat ve Basra valilikleri Vehhabîlerin Şiilere karşı gerçekleştirdiği saldırılara karşı tedbir almasını istemiştir.⁵²

Feth Ali Şah döneminde sınır anlaşmazlıkları ve konar-göçerlerin sorunları nedeniyle Osmanlı Devleti ile Kaçarlar siyasi ve askerî bir çatışma dönemine girmesine neden olmuştur. Kaçarların İngilizler ile birlikte Basra Körfezinde Osmanlı Devleti'ne karşı etkin bir mücadele dönemini başlatmıştır. Osmanlı Devleti; İngiliz ve Kaçarlara karşı Basra Körfezi'nde tedbirler almak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti, Kaçar ve İngilizler arasındaki siyasi, askerî, ekonomik, dinî ve mezhebî çatışmalar bütün Basra Körfezi'ne yayıldı.⁵³ Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Bağdat ve Basra vilayetlerinde ıslahat yapınca Necid vilayeti kuruldu. Bahreyn, Katar, Umman ve diğer adalar Necid Sancağına bağlandı. XIX. ve XX. yüzyıllarda Kaçarlara ve İngilizlere karşı amansız mücadeleler verdi. Feth Ali Şah döneminde Vehhabîlerin Basra Körfezi'nde, Ahsa, Lahsa, Katif, Kuveyt ve Irak bölgelerindeki Vehhabî saldırılarını bahane ederek Osmanlı toprağı olan Basra Körfezi'nde Vehhabîler üzerine sefere çıkmak istedi. Horasan dönüşünde orduyu hazırladı. Ancak Osmanlı Devleti'nden çekindiği için sefere çıkmadı. Feth Ali Şah hem Bab-ı Ali'ye hem de Osmanlı Basra ve Bağdat valiliklerine telgraflar çekerek Osmanlı'nın Basra Körfezi'ndeki Şiiler üzerine yapılan saldırıları önlemesini istedi.⁵⁴

Sultan II. Mahmut, Basra ve Bağdat vilayetlerine telgraflar çekerek Vehhabîlerin Irak ve Basra Körfezi'nde Şiilere saldırılarının önlenmesi, Kaçar Şah'ın ve İngilizlerin Şiiler ile bağlantısının merkeze rapor edilmesi ve Kaçarların Şiilik politikalarına karşı dikkatli olunmasını belirtmekteydi.⁵⁵ Osmanlı Devleti, Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde de Basra Körfezi'nde Kaçar-İngilizlerin Şii politikalarıyla mücadele etmiştir. Kaçarlar bu dönemlerde Basra Körfezi'nde amansız bir Şiilik politikası yapmıştır. Şiilere silahlar dağıtılmış ve erzak ve nakdi yardımlar yapılmıştır. Bu yıllarda Zufar Hâkimi Fazl b. Alevi, Maskat Hâkimi Türki Bin Said, ve oğlu Faysal, Meşahiler ve diğer yerel beyler Osmanlı Devleti'ne bağlıydılar.⁵⁶

İngilizler, Kaçarlardan destek alarak XIX. yüzyılda Basra Körfezi'ndeki siyasi, askerî, ekonomik ve mezhebî politikalarına hız verdi. Bu yıllarda İngilizler tarafından Maskat'ta İngiliz konsoloslugu kuruldu. Maskat'taki İngiliz Konsoloslugu Sünni ve Şii ulema, aşiret reisi ve halka bazı tekliflerde bulunarak halkı kendi tarafına çekmek istiyordu. Kendine karşı gelen ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını dile getiren Şii ve Sünni ulemayı, Sünni-Şii aşiret reislerini, Şii-Sünni halkı, Ebuşehr'deki İngiliz donanmasına götürerek ağır işkencelerden geçiriliyorlardı. Kaçarlarda İngilizlere siyasi ve mezhebî destek verip yardım ediyordu.⁵⁷

İngilizlerin baskısıyla Umman ve Bahreyn ticaret gemileri Osmanlı Devleti bayrağı yerine kırmızı hilalsiz bayraklar taktı. İngilizler; Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve Maskat sahillerindeki halka para, erzak ve silah dağıtmaya başladı. Necid valisi İbrahim Paşa durumu Bağdat ve Basra valiliklerine bildirdi. İbrahim Paşa, İngilizler ve Kaçarlar ile mücadelede Bab-ı Ali'nin kendilerine aktif şekilde yardım etmesini istedi. Bağdat valiliği durumu İstanbul'daki Bab-ı Ali'ye bildirdi.⁵⁸ 1877-1878 yıllarında Bender Abbas, Hürmüz Boğazı ve Lince sancaklarındaki ulema ve aşiret reisleri Sultan II. Abdülhamit'in görevlendirdiği Hüseyin Hacı Efendi'ye mektup göndererek Kaçar ve İngilizlere karşı Osmanlı'ya bağlı olduklarını bildirmiştir. Kaçar ve İngilizlerin kendilerine baskı yapıp Osmanlı'ya karşı cephe almalarını kendilerinden istediğini belirtiyorlardı. Sultan II. Abdülhamit'in emriyle 1898 de Lince'de İdare-i Mahsusa Teşkilatı kuruldu. Muhammed b. Abdullah el-Hoca bu teşkilatın başkanı olarak seçildi. Basra Körfezi'nde 38 tüccar İdare-i Mahsusa Teşkilatı'na tabiiyetlerini(bağlılıklarını) bildirdi. 1888 yılında İngilizler tekrar Lince'ye yönelince bölge halkı Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir.⁵⁹

Sultan II. Abdülhamit, Basra Körfezi'ndeki donanmanın Kuveyt, Katif, Lahsa, Uceyr, Bahreyn, Katar, Maskat, Umman ve Basra Körfezi'ndeki diğer adaları korumasını emretti. Osmanlı toprakları olan Basra Körfezi'ndeki yerlerin İngilizlere ve Kaçarlara karşı çok iyi korunmasını istedi. İngiltere; 1905 yılında Maskat Hakimi Faysal, Şarika Şeyhi Abdülaziz, Acman Şeyhi Abdurahman, Umman Şeyhi Abdülcebbar ve Meşahiler

⁵²Özden Zeynep Oktav, *Basra Körfezinin Değişen Dinamikleri*, Beta Yayınları, Ankara,2015, s.116-120.

⁵³Oktav, *age*, s.125-129; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi Kalemi, no: 21/66.

⁵⁴Borisoviç Lutskiy, *16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar Arap Ülkelerinin Tarihi*, (çev.Turan Keskin), Yordam Yayınları, İstanbul,2017, s.111-115.

⁵⁵Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Toprak ve Toplum, (1908-1914)*, Küre Yayınları, İstanbul,2015, s.340-348.

⁵⁶Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa Sancaklarında Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2010, s.165-169.

⁵⁷Kurşun, *age*, s.171-177; Barbara A. Engel-Janet Martin, *Rusya Tarihi*,(Çev.Feyyaz Şahin), İnkılap Yayınları, İstanbul,2020, s.106-110.

⁵⁸Kurşun, *age*, s.188-192; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi Kalemi, no: 21/66; İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Kültür Yayınları, İstanbul,2019, 6.bsk, s.25-33.

⁵⁹Editör, *Osmanlı Devleti ve Dünya*(Haz. Kemal Karpat), Timaş Yayınları, İstanbul,2015, s.57-62; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Mesail-i Mühime, no: 411, 411 Lef; Ecnebi Defteri, 43/1.

ve bölgedeki yerel kabileler ile görüşüldü. Ancak bu Arap aşiretleri ve reisleri Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını belirttiler. 1906 yılında Lince, Selame, Ebu Musa, Tombek, Buşehr, Kiş, Keşm, Bender Abbas adalarında yaşayan Sünni halk Kaçar ve İngilizlere karşı Sultan II. Abdülhamit'ten yardım başvurusunda bulundu. Bu belgedeki Sünni halk Osmanlı halifeliğini tanıyordu. Hutbeler Osmanlı Halifesi Sultan II. Abdülhamit adına okunuyordu.⁶⁰

1908 yılında Lince hâkimi Kaçar ve İngilizlerin Basra Körfezi'nde Osmanlıya karşı harekete geçtiklerini Bağdat valiliğine bildirdi. Sultan Abdülhamit'in emriyle Basra'daki donanması ve Zufar Korveti Lince'ye gönderdi. Osmanlı Şehbenderi Muhammed el-Hoca Basra valiliğine gönderdiği mektupta İngiliz ve Kaçarların Basra Körfezi'nde birlikte harekete geçtiklerini ve siyasi, askerî, mezhebî faaliyetlerine ağırlık verdiklerini belirtiyorlardı. I. Dünya savaşları öncesinde bu bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁶¹

3. Kaçarların Lübnan'daki Şii, Alevi ve Dürzilerle İlişkileri

Lübnan coğrafyasındaki Şii temelli mezhepler Emeviler dönemine kadar uzanan bir tarihî geçmişi bulunmaktadır. Özellikle Fatimi Devleti'nin Mısır'da kurulması ve sonrasındaki süreçte Lübnan'daki Şiilik mezhebî güçlenmeye başladı. Lübnan'daki Şiiler; Kisrevan, Cebel, Amil, Suf, Bekaa bölgelerinde yaşamaktadır. Lübnan'daki Şiiler; Şii, Dürzi ve Nusayri olarak üç kola ayrılmışlardır. Ancak ağırlıklı grup Şiilerdir.⁶²Selçuklular, Eyyübiler ve Memlûklüler döneminde Lübnan'daki Şiiler siyasi ve mezhebi alanlarda güç kaybederek zayıflamışlardır. Memlûklü Sultanları Baybars ve Kalavun dönemlerinde Lübnan coğrafyasındaki Şii gruplar zorla Sünnileştirilmeye çalışılmıştır. Lübnan'daki Şiiler Memlûklü Devleti'nin gazabından korunmak için kendi kimliklerini gizleme ve kalabalık ortamlarda bulunmama siyasetini benimsemişlerdir.⁶³

Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 Mercidabık zaferiyle Lübnan bölgesi Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti, Lübnan'daki Şii, Dürzi ve Alevilere karışmamıştır. Zorla Şiileştirme politikası uygulamamıştır. Bu grupların kırsal kesimlerde Aşiretler şeklinde yaşamasına izin vermiştir. Safeviler; Şah I. İsmail, Şah I. Tahmasp ve Şah I. Abbas dönemlerinde Irak'taki Şii ulema ve Şii kutsal merkezler üzerinden Lübnan'daki Şii gruplar ile ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak coğrafyanın uzak olması, İran ve Lübnan arasında kara ve deniz bağlantılarının olmaması, bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde olması gibi nedenlerden dolayı Safeviler ile Lübnan'daki Şii grupların ilişkileri çok fazla gelişmemiştir.⁶⁴

Afgan, Afşar ve Zend Hanedanları döneminde de İran'ın Lübnan coğrafyasındaki Şii gruplarla ilişkisi yok denecek kadar az düzeydedir. Kaçarlar döneminde Lübnan'daki Şii gruplarla tekrar ilişkiler kurulmuştur. Kaçarlar döneminde Irak'taki Şii kutsal merkezler üzerinden Lübnan'daki Şii gruplar ile ilişkiler kurulmuştur. Özellikle İngilizler Kaçarlar üzerinden Lübnan'daki Şii gruplar ile Lübnan'daki Marunî Hristiyanlar ile de ilişkiler kurmuştur.⁶⁵

Mehmet Ali Paşa'nın Lübnan bölgesinden çekilmesi üzerine bu bölgede İngiliz ve Fransızların nüfusu arttı. Osmanlı Devleti Lübnan'daki İngiliz ve Fransızların siyasi, dinî ve mezhebî politikalarına karşı aldığı tedbirlerde başarılı olamamıştır. Lübnan'da Sünni, Şii ve Marunî çatışması hat safhasına ulaşmıştır. 1840 yıllarında Lübnan'daki Sünni, Şii ve Marunî çatışmaları hızlanarak devam etti. 1860 yılına gelindiğinde ise Lübnan'daki Sünni, Şii ve Marunî gruplar arasındaki mücadele ve çatışma had safhasına ulaşmıştır. Bu da Lübnan'daki yerel halkın İngiliz, Fransız, Rus ve Kaçarların kışkırtmasıyla Sünni, Şii ve Marunî olarak ayrılmasına neden olmuştur.⁶⁶

Feth Ali Şah döneminde İran'ın Osmanlı Devleti ile siyasi-askeri çatışmaya girmesi ve Osmanlı-Kaçar sınırlarında sınır çatışmaları artması Kaçarların Lübnan'daki Şii gruplarla siyasi, dinî ve mezhebî ilişkiler kurmasını zorunlu kılmıştır. Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti ile savaşınca Osmanlı Devleti'ndeki Şii nüfus üzerinden Osmanlı Devleti'ni içten karıştırmak istemiştir. Irak'taki kutsal Şii merkezler üzerinden Lübnan'daki Şii gruplar ile ilişkiler kurulmuştur. Lübnan'daki Şii grupların imamlarının Irak ve İran'daki medreselere gelip dersler almasını istemiştir. Kaçar şahı, Sünni Osmanlı halifeliğine karşı kendisinin Şiilerin hamisi olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti, Lübnan'da hem Mehmet Ali Paşa, hem İngiliz ve Fransızlar hem de Kaçar Şahı Feth Ali Şah'a karşı Beyrut, Sayda, Sur, Trablus Şam'da tedbirler alıyordu. Lübnan'daki Şii grupların Irak'taki

⁶⁰ Abdülhadi Hâirî, *Teşi'eye ve Meşrûtiyet Der İran*, İntezârât-ı EmirKebîr, Tahran, 1380, s.260-267; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II.*, (çev. Server Tanilli), Akım Yayınları, İstanbul, 2007, s.109-114.

⁶¹ Suraiya Faruqi, *Osmanlı ve Etrafındaki Dünya*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2010, s.254-259.

⁶² Adil Baktıaya, *Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.35-43.

⁶³ Baktıaya, *age*, s.90-95; Tijana Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15. 17. Yüzyıllar*, Kitabevi Yayınları, (çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul, 2015, s.216-224.

⁶⁴ Yasin Athoğlu, *Lübnan Marunileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, s.140-146; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı HümayûnTasnifi, no:220.

⁶⁵ Zahide Tuba Kor, *İç Savaşın Gölgesinde Lübnan*, İlke Yayınları, İstanbul, 2016, s.170-179.

⁶⁶ Kor, *age*, s.183-187; Alan Palmer, *Bir Çöküşün Yeni Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*, (çev. Belkis Dişbudak), Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2019, s.217-226.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURİYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

Kerbela, Necef, Kûfe, Sâmerâ ve Kazımiyye şehirleriyle ilişkilerinin kesilmesi, Lübnan'daki Şii grupların bu merkezlere göçünün yasaklanması, sadece tüccarlara izin verilmesi istenmiştir.⁶⁷

Nasıreddin Şah döneminde Kaçar-Osmanlı Devletleri İngiliz ve Rusların kışkırtmasıyla tekrar karşı karşıya geldi. Lübnan coğrafyasındaki Şii gruplarla Kaçarlar tekrar siyasi, dinî ve mezhebî ilişkiler kurdu. Irak'taki Şii kutsal merkezler üzerinden Lübnan'daki Şii gruplar Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıldı. Sultan Abdülaziz; İngiliz ve Kaçarların Lübnan'daki faaliyetlerinden haberdar oldu. Beyrut şehrinde konsolosluk kuruldu. Lübnan'daki Beyrut, Sayda, Sur, Hayfa, Trablus Şam görevlilerine telgraf çekerek Sünni, Şii ve Marunî çatışmasından uzak durulması, Lübnan'daki bütün dinlerin ve mezheplerin özgür bir şekilde ibadetlerini yapması, İngiliz ve Kaçarların Lübnan'daki faaliyetlerine karşı tedbirlerin alınmasını emrediyordu.⁶⁸

İngilizler, Sultan II. Abdülhamit'in İslâm birliği ve ittifakı politikasına karşı çıkıyordu. İngilizler; Muzafereddin Şah üzerinden Irak, Suriye, Lübnan, Basra Körfezi'ndeki Osmanlı hâkimiyetindeki Şiiler üzerinden Osmanlı Devleti'ni kendi içinde uğraştırma siyasetini benimsedi. Muzafereddin Şah, Lübnan'daki Şii gruplarla İngilizler üzerinden ilişki kurmuştur. Kaçarların Şiilerin kurucusu ve savunucu olduğunu belirtmiştir. İngilizler eliyle Lübnan'daki Şii gruplara nakdi yardımlar yapılarak İngilizlerin tarafına geçmesini sağlamaya çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamit ise İslâm birliği politikasında çok boyutlu siyasi, askerî, dinî ve mezhebî politikalar ile İngiliz, Rus, Fransız ve Kaçar gibi devletlerin İslâm coğrafyasındaki politikalarına karşı koydu.⁶⁹

Muhammed Ali Şah ve Ahmed Şah dönemlerinde Kaçarlar iç buhranlar ve iç karışıklıklar ile meşgul oldu. Lübnan coğrafyasının İran'dan uzak olması, İran ile kara ve deniz bağlantısının olmaması, Kaçarların İngiliz karşıtı politikalar yapması gibi nedenler Kaçarların Lübnan'daki siyasî ve mezhebî politikalarının darbe almasına ve azalmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Lübnan coğrafyası Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve Osmanlı Devleti'nden zorla koparılan Lübnan topraklarında Sünni, Şii ve Marunî çatışması daha da alevlenmiştir.⁷⁰

4. Kaçarların Suriye Bölgesindeki Nuseyri ve Şiilerle İlişkileri

Suriye coğrafyası Miladi 636 Yermük savaşıyla Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Emeviler döneminde İslâm halifeliğinin merkezi Dımaşk'a taşınmıştır. Suriye'de Şiiler, Dürziler, Aleviler ve Sünniler gibi gruplar yaşamaktadır. Ancak Suriye'deki Sünni nüfus %85 civarındadır. Suriye coğrafyasındaki Şii, Nuseyri ve Dürziler azınlıkta kalmaktadır. Bu azınlık Şii gruplar, Lazkiye, Tartus, Banyas, İdlib bölgelerinde yaşamaktadır. Suriye'deki Şii grupların Emeviler dönemine kadar tarihi bir geçmişi vardır. Suriye coğrafyasındaki Şii gruplar Selçuklular, Zengi Devleti, Eyyübiler ve Memlûkler döneminde varlıklarını dağlık ve ormanlık alanlarda saklanarak veya takıyye yaparak sürdürmüştür. Memlûklü Sultanları Baybars ve Kalavun dönemlerinde Suriye coğrafyasındaki Şii gruplar Sünnileştirme politikasına girişilmiştir. İnb-i Teymiye, Sultan Baybars döneminde Suriye'deki Nuseyri, Şiiler ve Dürziler ile ilgili fetva vererek bu Şii grupların İslâm'ın Sünni mezhebini kabul etmemesi durumunda küfre girdiklerini, kâfir olduklarını ve sapkın bir mezhepte olduklarının fetvasını vermiştir.⁷¹

Suriye coğrafyasında Osmanlı egemenliği 1516 Mercidabık Savaşı'yla başlamıştır. Osmanlı Devleti bölgede bulunan Şii, Nusayri ve Dürzi nüfusun özgürce, kendi aşiret ve kabile yapılarına uygun olarak yaşamalarına izin vermiş, onların can ve mal güvenliklerini sağlamıştır. Ancak buna rağmen İran'da Şii inançtan Safevi Devleti'nin kurulması Suriye'de bulunan Nusayri ve Şiiler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı sürekli Şii Safevi Devleti'ne meyletmiştir.⁷²

Safeviler; Şah I. İsmail, Şah I. Tahmasp ve Şah I. Abbas dönemlerinde Suriye coğrafyasındaki Şii gruplar olan Nusayri, Şiiler ve Dürziler ile ilişkiler kurmuştur. Suriye bölgesindeki Şii gruplarda Safevilere meyletmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Suriye'deki Safevi politikalarını boşa çıkarmıştır.⁷³ Afgan, Afşar ve Zend Hanedanlıkları döneminde İran iç buhranlar, iç karışıklıklar ve siyasi buhranlar ile karşılaşmıştır. İran'ın Suriye mıntıkasındaki Şii gruplarla ilişkileri azalmıştır. Kaçar Devleti'nin 1795 yılında İran'da kurulmasıyla beraber Suriye'deki Şii gruplarla tekrar siyasi, dinî ve mezhebî ilişkiler kurulacaktır.⁷⁴ Feth Ali Şah döneminde İngiliz ve Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti ile savaş durumuna gelen Kaçarlar, Suriye'deki Şii gruplar ile siyasî ve mezhebî ilişkiler kurdu. Suriye'deki Şiiler, Aleviler ve Dürziler ile sürekli bağlantılar kurulmuş. Suriye'deki Şii

⁶⁷Yılmaz Öztuna, *Sultan II. Mahmut(Cihan Hakanı ve Yenileşme Padişahı)*, Ötügen Yayınları, İstanbul,2019, 3.bsk, s.74-82; Vijay Prashad, *Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği*, (çev. Sinem Erdoğan), Yordam Yayınları, İstanbul,2017, s.81-86.

⁶⁸David Hirst, *Lübnan Orta Doğunun Savaş Alanı*,(çev. Timur Demirtaş), İyi Düşün Yayınları, İstanbul,2016, s.188-194.

⁶⁹Hirst, *age*, s.209-2014.

⁷⁰Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (çev. YavuzAlogan), İletişim Yayınları,(12.bsk), İstanbul,2016, s.315-321.

⁷¹Ali Coşkun, "Bir Dini Grup Olarak Nuseyri ve ya Suriye Alivileri", Dini Eğitim Araştırmaları Dergisi, İstanbul,2003, S.XI, s.184-190.

⁷²Coşkun, *agm*, s.193-196; Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim*, s.242-250; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, (çev.Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul,2009, s.227-232.

⁷³Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, (3.bsk), İstanbul,2018, s.364-371.

⁷⁴İsmail Köse, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyankarı*, Kronik Yayınları, İstanbul,2018, s.56-59.

ulemanın Irak'taki Şii kutsal merkezlerden dersler almasını ve Irak'taki Şii merkezlerini resmi merkezler olarak tanınmasını istemiştir. Osmanlı Devleti ise buna karşı Suriye'de askeri, siyasi ve mezhebî tedbirler almıştır.⁷⁵

Nasıreddin Şah döneminde Kaçar Devleti, Osmanlı Devletine karşı İngiliz ve Ruslar ile ittifak arayışlarına girişmiştir. Kaçarlar, Rus ve İngilizlerin yönlendirmesiyle Osmanlı Devleti ile siyasi, askerî ve mezhebî bir çatışma ortamına girdi. Nasıreddin Şah, Osmanlı Devleti'ni içten uğraştırmak ve Kaçarlar karşısında zayıflatmak için Suriye coğrafyasındaki Şii gruplar ile Irak'taki Şii kutsal merkezler üzerinden ilişkiler kurdu. Bu Şii gruplar Osmanlıya karşı kışkırtılıp desteklendi. Nasıreddin Şah döneminde Şam ve Halep şehirlerinde İran konsoloslukları kuruldu.⁷⁶

Kaçarların Suriye bölgesinde Şiilik politikalarına ağırlık verdiği dönemlerden biri de Muzafereddin Şah dönemidir. Sultan II. Abdülhamit Avrupalı büyük güçlerin siyasi, askerî ve dinî politikalarına karşı İslâm birliği politikasını oluşturması Kaçarların hoşuna gitmemiştir. Rus ve İngilizler özellikle Sultan II. Abdülhamit'in İslâm politikasını Kaçarlar üzerinden sekteye uğratmak istiyordu. Muzafereddin Şah döneminde Şam ve Halep'teki İran konsoloslukları aracılığıyla Suriye'deki Şii gruplar Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmaya çalışılmıştır. Suriye'deki Şii grupları ayrıca nakdi yardımlar yapılarak onların Kaçar Hanedanlığı'na bağlanmaları çalışılmıştır.⁷⁷

Sultan II. Abdülhamit, İngiliz, Fransız, Rus ve Kaçarların Suriye'deki siyasi, dinî ve mezhebî politikalarından haberdar olduktan sonra Suriye ve Lübnan'da gizli komiteler kurarak bu devletlerin faaliyetlerini takip etmiştir. Suriye'deki Şii grupların Sünni olmaları için siyasi, ekonomik, dinî ve mezhebî politikalar geliştirmiştir. Nuseyri, Şii ve Dürzi bölgelerinde camii, mescit ve okullar açmıştır. Sünni ulema ve imamlar atanmıştır.⁷⁸

5. Kaçarların Yemen Coğrafyasındaki Şii ile İlişkileri

Yemen coğrafyasındaki Şii oluşumlar İslâm tarihinin erken dönemine kadar gitmektedir. Abbasi Halifeliği döneminde Yemen coğrafyasında Zeydilik ve İsmaililik mezhepleri yerleşmiştir. Zeydilik, Abbasiler döneminde Sana, Necran, Saad bölgelerindeki kabileler tarafından benimsenmiştir. Safeviler döneminde Şah I. Abbas Basra Körfezi ve Umman üzerinden Yemen'deki Şii ile bağlantı kurmuştur. Ancak Yemen coğrafyasının uzak olması, halkın çoğunluğunun Sünni olması, Safeviler ile kara bağlantısının olmaması, Safevilerin denizdeki donanmasının zayıf olması gibi nedenlerle Yemen coğrafyasındaki Safevi propagandasının düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur.⁷⁹

Afgan, Afşar ve Zend Hanedanlıkları döneminde İran'ın karışıklık ve buhran içinde olması, bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde olması, bölgenin uzak olması gibi nedenlerle bu hanedanlıklar döneminde de Yemen'deki Şii ile bağlantıların sınırlı ve az düzeyde olmasına neden olmuştur. Ağa Muhammed Han döneminde Basra Körfezi'ndeki Şii ile ilişkiler kurulmuş. Ancak Yemen'deki Şii ile ilişkiler kurulamamıştır. Bu dönemde Kaçarlar, Basra Körfezi'nde İngilizler ile siyasi, askerî, ekonomik, ticari ve dinî bir çatışma içindeydi.⁸⁰ Feth Ali Şah döneminde Vehhabîlerin Arabistan, Irak, Yemen bölgelerindeki Şii'lere saldırması, onları zorla Şii'leştirmek istemesi gibi nedenlerle Kaçarlar Yemen'deki Şii ile ilişki kurmuştur. Bu dönemde Yemen bölgesindeki Zeydilere ve Şii'lere Umman üzerinden erzak, nakdi ve silah yardımı yapılmıştır. Hatta sonraki tarihlerde Feth Ali Şah silah yardımlarına hız vermiştir. Yemen'deki Zeydî ulemayı İran ve Irak'taki medreselerde dersler alması için davet edilmiştir. Muhammed Şah döneminde ise bölgenin uzak olması ve Kaçar Devleti ile kara sınırın olmaması nedeniyle Yemen coğrafyasındaki Şii gruplar ile ilgilenilmemiştir.⁸¹

Nasıreddin Şah döneminde Kaçarların batı ve güney sınırlarında Osmanlı Devleti ile siyasi ve askerî çatışma yaşaması Kaçarların İngilizler ile Osmanlı Devleti aleyhine ittifaklar kurmasına neden olmuştur. İngilizlerin kışkırtmasıyla Kaçarlar; Basra Körfezi, Umma Denizi ve Yemen bölgesindeki Şii ile ilişkilerine daha da ağırlık vermiştir. Erzak, nakdi yardım ve silah yardımı devam etmiştir. Osmanlı Devleti Necid sancağı durumu Bağdat vilayetine bildirmiştir. Bağdat sancağı da durumu Bab-ı Ali'ye bildirmiştir. Nasıreddin Şah döneminde Kaçarlar; Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman, Maskat, Ebu Musa, Keşm, Kiş adalarına önem verdiği gibi Yemen coğrafyasındaki Şii'lere de önem vermiştir.⁸²

⁷⁵Cem Emrence, *Osmanlı Orta Doğusunu Yeniden Düşünmek*, Kültür Yayınları, İstanbul,2016, s.87-93.

⁷⁶Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, (Ter. Osman Akinbay), Agora Yayınları, İstanbul,2005, s.209-213; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrada-i Hariciye,no:3182.

⁷⁷Davidson, *age*, s.215-220; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti Dağılıma Devri(XVII., XIX.)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2019, 6.bsk, s.21-29.

⁷⁸Davidson, *age*, s.223-225; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı, 43/117.

⁷⁹Ahmed Reşid Paşa, *Yemen ve San'a Tarihi*, (haz. Gizem Yıldız), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul,2015, s.16-20.

⁸⁰Reşit Paşa, *age*, s.349-356; Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrada-yi Hariciye, no:193/10909.

⁸¹Eugene Rogan, *Araplar(Bir Halkın Tarihi)*, (çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul,2017, s.231-240.

⁸²Rogan, *age*, s.243-248; İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyenleri*, Beyan Yayınları, İstanbul,1996, s.210-219.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ

Nasireddin Şah'tan sonra İran, Muzafereddin Şah döneminde meşrutiyet rejimini kabul etti. Ancak bir süre sonra Meclis kapatıldı. İngilizlerin baskıları, ulema, tüccar, esnaf, üniversiteler ve normal halkın da Kaçar Şah'ına muhalefetleri sonucunda Meşrutiyet rejimine tekrar geçildi. Kaçar tahtına yeni geçen Muhammed Ali Şah, Ruslardan destek alıp Meclisi top atışına tutarak tekrardan kapatmıştır. Meşrutiyet taraftarı olan çoğu kişi tutuklanarak idam edilmiştir. Bazı Meşrutiyet taraftarları ise zindana atılmış ve ya sürgün edilmiştir. Muhammed Ali Şah döneminde Kaçarlar iç karışıklıklar ve İç buhranlar geçirdiği için Yemen ile uğraşmamıştır. Bu dönemde Kaçarların yerine İngilizler Yemen ile bağlantılar kurmuştur. Yemen bölgesindeki Zeydileri ve Şiileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmıştır. Ahmet Şah döneminde ise Kaçarlar, Osmanlı devleti ile barış politikasını benimsemiştir.⁸³

SONUÇ

İran'ın çok eski tarihlerden beri Orta Doğu coğrafyasında siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel, dinî ve mezhebî ilişkileri mevcuttur. Hz. Ömer zamanında İslam diyarı olan bölge 1501 yılına kadar Sünni mezhebinin egemen olduğu bir bölge olmuştur. Fakat 1501 yılında Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulmasıyla bölgede Şiilik mezhebî egemen olmuştur. Safevi Devleti İran'da tam anlamıyla egemenlik sağladıktan sonra İran dışında Orta Doğu'da da siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, dinî ve mezhebî politikalarına hız vererek bölgede bulunan Şiileri kullanarak egemenlik sahalarını genişletmek istemiştir. Safevilerden sonra Afgan, Afşar ve Zend Hanedanlıkları döneminde İran'ın Orta Doğu'da Irak, Basra Körfezi, Suriye, Lübnan ve Yemen bölgesindeki Şiilerle siyasi, askerî, ekonomik, kültürel, dinî ve mezhebî ilişkileri azalmıştır.

Kaçar Hanedanlığı döneminde İran tekrardan Orta Doğu'daki Şiilere yönelik aktif bir siyasi, dinî ve mezhebî politika yürütmüştür. Feth Ali Şah ile beraber Kaçarlar; Irak, Basra Körfezi, Yemen, Suriye, Lübnan bölgelerindeki Şiilere yönelik siyasi, askerî, dinî ve mezhebî politikalara ağırlık verdi. Nasireddin Şah döneminde İngilizler ve Rusların kışkırtmasıyla Kaçarlar, Osmanlı hâkimiyetindeki Şiilere yönelik siyasi, askerî, mezhebî politikalarına ağırlık vermiştir. Osmanlı Devleti'ni içten karıştırarak zayıflatmaya çalışmışlardır. Muzafereddin Şah döneminde Kaçarların Osmanlı hâkimiyetindeki Şiilere yönelik siyasi, askerî, dinî ve mezhebî politikalarında bir yumuşama dönemi girilmiştir. Ancak Kaçarlar, yine alttan Osmanlı hâkimiyetindeki Şiileri siyasi, askerî, dinî ve mezhebî alanlarda destekleyerek Osmanlı Devletine karşı kışkırtma politikalarına devam etmiştir. Muhammed Ali Şah ve Ahmet Şah dönemlerinde Kaçarlar iç karışıklıklar ve iç buhran ile meşgul olduğu için Osmanlı hâkimiyetindeki Şiileri desteklemek ve Osmanlı'ya karşı kışkırtmak faaliyetlerinden uzak durmuşlardır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile iyi geçinme politikası ön planda olmuştur.

KAYNAKÇA

AKÇURA Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri(XVIII, XIX.)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, 6.bsk.

ALGAR, Hamid; *Din ve Dolet Der İran(Nekkşe Ulema Der Dovre Kaçar)*,(Mütercim. Ebu Kasım Serri), İnteşârât-ı Tus, Tahran,1369.

APAK, Adem; *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, Ensâr Neşriyat, İstanbul,2020, 24.bsk, Cild.II..

ARUNOVA, M.R.-K.Z. EŞREFİYAN, *Nadir Şah-ı Afşar*, (çev. Nergize Turaeva), Selenge Yayınları, İstanbul,2015.

ATEŞ, Abdurahman; *Nadir Şah Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta,2001, s.44-48.

ATLIOĞLU, Yasin; *Lübnan Marunileri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2014,.

AVERÎ, Piter, *Tarih-ı Muassır-ı İran(Ez Te'sis ta İnkıraz-ı Silsile Kaçariyye)*,(çev. Muhammed Refii Mehr Abadî), Neşr-ı Atfî, Tahran,1373.

BAKTIAYA, Adil; *Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul,2016.

BEŞİKÇİ, Mehmet; *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Kültür Yayınları, İstanbul,2015.

BOSTAN, İdris; *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları,(4.bsk.), İstanbul,2013.

⁸³ Rogan, *age*, s.265-270; Sırma, *age*, s.225-231; Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Kültür Yayınları, İstanbul,2015, s.56-75.

- CA'FERİYÂN, Resul; Tarih-ı Teşî'ye Der İran(Ez Ağaz Ta Telû' Safeviye), Neşr-ı Alem, Tahran-1393.
- ÇOŞKUN, Ali; "Bir Dini Grup Olarak Nuseyriiler ve ya Suriye Alivileri", *Dini Eğitim Araştırmaları Dergisi*, İstanbul,2003, S.XI.
- DAVIDSON; Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, (Ter.Osman Akıncı), Agora Yayınları, İstanbul,2005.
- EDİTÖR, *Osmanlı Devleti ve Dünya* (haz. Kemal Karpat), Timaş Yayınları, İstanbul,2015.
- ENGELI Barbara A.-Janet MARTİN, *Rusya Tarihi*(çev. Feyaz Şahin), İnkıap Yayınları, İstanbul,2020.
- ENSARÎ, Behmen; *İnkılab-ı Meşrûte Ez Ağaz Ta Encam*, İntezarat-e Noşehr Semir, Tahran,1368.
- ENSARÎ, Mesut Ensari, *Nekş-e Ruhaniyet Der Tarih-e Muaser-e İran*, Entezarat-e Mualimin, Tahran,1360.
- EMRENCE, Emre; *Osmanlı Orta Doğusunu Yeniden Düşünmek*, Kültür Yayınları, İstanbul,2010.
- FARUQHÎ, Suraiya; *Osmanlı ve Etrafındaki Dünya*, Kitapevi Yayınları, İstanbul,2010.
- GERÇEKSEVER, Abdulkadir; *Kayıp Kimlik Basra Körfezi*, IQ Kültür Yayınları, İstanbul,2005.
- GARTWAİTE, Gene R.; *İran Tarihi*, (çev. Fethi Aytuna), İnkıap Kitabevi Yayınları, İstanbul,2012.
- HAKYEMEZ, Cemil; *Osmanlı-İran İlikileri, Sünni-Şii İttifakı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul,2014.
- HAMMER, J. Von; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Haz.Şebnem Gözsüz), Kum Saati Yayınları, İstanbul,2013, C.III.
- HARİRÎ, Abdülhadi; *Teşî'eye ve Meşrûtiyet Der İran*, İntezârât-ı Emîr Kebîr, Tahran,1380.
- HASLIP, Joan; *Tanrının Gölgesi II. Abdülhamit*, (çev. Mert Çelik), Profil Yayınları, İstanbul,2008.
- HIRST, David; *Lübnan Orta Doğunun Savaş Alanı*,(çev. Timur Demirtaş), İyi Düşün Yayınları, İstanbul,2016.
- HURMUCÎ, Muhammed Ca'ferİbn-i Muhammed Ali, *Hakayükü'l Ahbâr Nasırı*,(haz. Hüseyin Hodyucem), Neşr-ı Zevâr, Tahran,1344, s.206-2013.
- HOURANÎ, Albert; *Arap Halkları Tarihi*, (çev. YavuzAlogan), İletişim Yayınları,(12.bsk), İstanbul,2016.
- İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu(Suln ve Siyaset)*, Kronik Yayınları, İstanbul,2018, Cild.II.
.....: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı(1300-1600)*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.
- İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi; *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*, Kriter Yayınları, İstanbul,2019.
- KARADENİZ, Yılmaz; *Kaçarlar Döneminde İran*, Selenge Yayınları, İstanbul,2015.
- KARADENİZ, Yılmaz; *İran'da Sümürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanlığı(1795-1925)*,Selenge Yayınları, İstanbul,2014.
- KEMAL, Namık; *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul,1971.
- KHOSHBAKHT, Lotfali; *İran'da Milli Kimli İnşası (Farıslık ve Şiiliğin İçselleşmesi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2010.
- KOR, Zahide Tuba; *İç Savaşın Gölgesinde Lübnan*, İlke Yayınları, İstanbul,2006.
- KÖSE, İsmail; *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanları*, Kronik Yayınları, İstanbul,2018.
- KRSTIĆ, Tijana; *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15. 17. Yüzyıllar*, Kitabevi Yayınları, (çev. Ahmet Tunç Şen), İstanbul,2015.
- KURŞUN, Zekeriya; *Necid ve Ahsa Sancaklarında Osmanlı Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2010.
- KURT, Burcu; *Osmanlı Basra'sında Toprak ve Toplum, (1908-1914)*, Küre Yayınları, İstanbul,2015.
- LAMBTON, Ann K.S.; *Dolet ve Hükümet Der Dovr-e Mıyan-e İslâm*, (Mütercim.AliMerşedizad), İntezarat-e Tabyan, Tahran,1379.
- LEWİS, Bernard -P.M. Holld-A.K.S. Lambton, *İslâm Tarihi, Kültür ve Medeniyeti*, Kitabevi Yayınları, 2.bsk., İstanbul,1997.
- Lewis Bernerd, *Taihte Araplar*, (çev.Hakkı Dursun Yıldız), Ağaç Yayınları, İstanbul,2009.

**KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, IRAK, SURIYE, LÜBNAN VE YEMEN
BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ**

LUTSKİY, Borisoviç; *16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar Arap Ülkelerinin Tarihi*, (çev.Turan Keskin), Yordam Yayınları, İstanbul,2017.

MANTRAN, Robert; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (çev. Server Tanilli) Akım Yayınları, İstanbul,2007, 8.bsk..

.....; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II.*, (çev. ServerTanilli), Akım Yayınları, İstanbul,2007.

Muradî Niyâ, Muhammed Cevâd, *Hikâyet-ı Kasr az Kaçar Ta Pehlevî*, Neşr-ı Negâh, Tahran,1398.

OKTAV, Özden Zeynep; *Basra Körfezinin Değişen Dinamikleri*, Beta Yayınları, Ankara,2015.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Kültür Yayınları, İstanbul,2019, 6.bsk.

.....; *Osmanlı Milletler ve Diplomasi(Seçme Eserler III.)*, Kültür Yayınları, İstanbul,2014.

ÖZKAN, Selim Hilmi; *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

PAŞA, Ahmed Reşid; *Yemen ve San'a Tarihi*,(Haz. Gizem Yıldız), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul,2015.

Öz, Mustafa; *Takiyye*, DİA., İstanbul,2010, C.39.

PRASHAD, Vijay; *Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği*, (çev. Sinem Erdoğan), Yordam Yayınları, İstanbul, 2017.

ROGAN, Eugene; *Araplar(Bir Halkın Tarihi)*, (çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul,2017.

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

SEPEHR, Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk, *Nasihü'l-Tevârih(Tarih-ı Kajariyye)*, (haz. Cemşid Kiyamfer), Neşr-ı Esâtir, Tahran-1377, C.II.,

SIRMA, İhsan Süreyya; *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*, Beyan Yayınları, İstanbul,1996.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, *Kaçarlar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran İlişkileri*,(1795-1925), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2020.

.....; *Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan Önce Osmanlı İnan İlişkileri*, Türk Tarihçiliğine Katkılar(Mustafa Kafalı Armağanı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,2013.

STAMBOLSKİ, Hristo; *İmparatorluğun Zor Yılları Bir Osmanlı Hekimin Anılarıyla 1858-1878.*, (çev. Hüseyin Mevsim), Kitabevi Yayınları, İstanbul,2019.

ŞEHBAZÎ, Daryuş, *Tarih-ı Kuşşûn-ı Kaçariye*, Entesârât-ı Mahris, Tahran,1397.

TAPPER, Richard; *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*,(çev. F. Dilek Özdemir), İmge Yayınları, Ankara,2004.

TEBER, Ömer Faruk; *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara,2014.

TURAN, Namık Sinan; *İmparatorluk Diplomasisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (3.bsk), İstanbul,2018.

TURAN, Osman; *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul,2020, 23.bsk.

TÜRKER, Özgür; *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi(1779-1813.)*,Türk Tarih Kurumu, Ankara,2020,

ÜZGÜDENLİ, Osman G; *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2006.

YEĞEN, Erdoğan; *Sultan Abdülhamit*, Sentez Yayınları, Bursa,2014.

YUVALI, Abdulkadir, İlhanlı Tarihi, Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul,2019, 2.bsk

VEREHRÂM, Gülam Rıza; *Nizam-ı Siyasi ve Sazmânâ-yı İctimai-yı İnan Der Asr-ı Kaçar*, Neşr-ı Muin, Tahran,1385.

Başbakanlı Osmanlı Arşivi Hatt-ı HümayûnTasnifi, no:220.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-yi Hariciye,no:3182.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-yi Hariciye, no:193/10909.

İrade Mesail-i Mühimme, no.4111, 4111 Lef; Ecnebi Defteri, 43/1

Maarif Mektubi Kalemi, no:21/66

Yıldız Hususi Maruzatı, no:159/86.

**KAÇARLAR DÖNEMİNDE İRAN'IN KÖRFEZ BÖLGESİ, İRAK, SURİYE, LÜBNAN VE YEMEN
BÖLGELERİNDEKİ ŞİİLERLE İLİŞKİLERİ**